

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:

SZALAI SÁNDORNÉ

192990

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

ORTUTAY GYULA

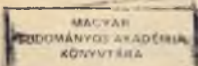
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1991

**MTA
KIK**

0 00004 11354 6

682141

ISBN 963 05 5961 7

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1991

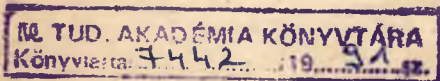
© Paládi-Kovács Attila

Minden jog fennrartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

TARTALOM

Szegedi ifjúság, tanárok, barátok	7
Pályakezds a fővárosban	44
Harcos évtized (1940 – 1950)	72
Az 1950-es évek	III
A pálya csúcán (1957 – 1978)	129
Tudományos életműve	149
Falukutatás és szociográfia	149
Társadalomnéprajz	163
Népköltészet	178
Népmesekutatás	182
A népballada kutatója	191
Népdal	202
A nevelő	214
Utószó helyett	234
Bibliográfia	238

SZEGEDI IFJÚSÁG, TANÁROK,
BARÁTOK

Szabadkán született 1910. március 24-én, de családjá hamarosan Szegedre költözött. Ott járta iskoláit, s így joggal tarthatta magát szegedinek. Sokan hitték róla még közeli barátai, tanítványai közül is, hogy Szegeden született. Ez a tévedés megjelent kinyomtatva Csaplár Ferencnek a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumáról írott könyvében, amelynek éppen Ortutay volt az egyik lektora. Ma már rejtély, hogyan maradhatott a kéziratban Szeged mint Ortutay szülőhelye. *Emlékező idő* c. írá-

sában később meleg szavakkal írt tényleges szülővárosáról: „Nem Szegeden, Szabadkán születtem, de Édesapám alig két éves koromban a szabadkai napilaptól a *Szegedi Napló*hoz szerződött éjszakai szerkesztőnek, s így valójában Szeged nevelt engem. Mégsem beszéltem soha ő-ző nyelvjárásban, megőriztem Anyám kedves zárt éhangjait, az anyanyelvem szabadkai maradt — igaz, 1918-ig minden nyaram Szabadkán telt, ma sem felejttem el a Palicsi-tó simaságát, a szőlő, a diófa varázslatos kerti békéjét, a bünnyevác asszonyok hosszú szoknyájának színes, selymes suhanását.”

Apja, Ortutay István (1881 — 1918) 1911 elejétől 1917 őszéig a Móra Ferenc által szerkesztett *Szegedi Napló* munkatársa, újságíró volt. Aradon született az Északkeleti Felföldről a Dél-Alföldre szakadt családból. Első riportja a szegedi lapban 1911 februárjában jelent meg *Látogatás a szegedi dohánygyárban* címmel. Eleinte Szabadkáról átjárva, cikkeit küldözgetve dolgozott a szegedi újságnak, míg lehetővé nem vált, hogy feleségét és két kis gyermekét — Eszter és Gyula — magával víve, Szegedre költözzék. A család a Szegedi Napló Dugonics téri nagy házában lakott, ahol a szerkesztő Móra Ferencnek volt a lakása. Ortutay

István — Tömörkény, Móra és Juhász Gyula pályatársa — írói ambíciókat dédelgetett, s Szegedre kerülven több könyvét sikerült megjelentetnie: *Bűnös emberek* (1911), *Barcsay adomák* (1913), *József főherceg élete* (1915).

A szegedi írók barátsága, figyelme egész életére szóló útravalót jelentett Ortutay számára. Gyakran emlegette, hogy bejárogatott hozzájuk Tömörkény István. Egy életrajzi interjúban elmondta, jól emlékszik még a Tömörkény csontos keze által a fejére nyomott barackokra. A szegedi várkioszkban, a szegedi újságírók kedvelt találkozóhelyén, Juhász Gyula egyszer négykézlábra állt és a hátán

lovagoltatta meg három-négyéves kis druszáját, Ortutay Gyulát. Móráról megint csak Ortutay emlékezését kell idéznünk: „Móra Ferencet nagyon-nagyon jól ismerhettem kis gyermekkoromtól, eszmélésem első pillanatától kezdve, s a haldokló ágyánál is ott voltam. Még azt is furcsa leírnom, hogy Móra Ferenc nekem mindig is Feri bácsi volt, húgomnak keresztapja [. . .]. Még gyermekkoromból emlékszem szivarja füstjére s elbeszélő gesztusaira, hangjának kellemes árnyalására, a karácsonyi ajándékokra.”

A boldog gyermekornak azonban — amelyről Péter László még számos részletet feltárt — korán

véget vetett Ortutay István, az apa súlyos betegsége, majd halála. Elhatalmasodó tüdőbaja miatt 1917 őszén ott kellett hagynia az éjszakai munkát kívánó újságírást. Rövid ideig városi tisztviselő volt, azonban 1918. július 14-én — két gyomorműtét után — meghalt. A sírnál és a Szegedi Naplóban Móra búcsúztatta „szegény Tutánkat”. Özvegy Ortutay Istvánné született Borsodi Ilona Mária (Szabadka, 1887. — Budapest 1977.) öt kiskorú gyermekkel maradt magára. Eszter, Gyula, Ilona, Anna és László eltartásához a női- és gyermekruha-varrásból élő édesanya minden erőfeszítése kevés volt, legfeljebb a tisztas szegény-

séghez elegendő. Mórának támogatták őket ahogy tudták, s főleg Mórának köszönhetően 1927-ig bent lakhattak a Szegedi Napló házában a Dugonics téren. Onnan költöztek el akkor a Szentháromság utca 41. számú házba, majd 1930-ban a Petőfi sugárút 79-be, 1931 őszén a Zászló utca 9-be, 1933-ban pedig a József főherceg (ma Somogyi Béla) tér 2. számú házba.

Ortutay Gyula csak ritkán s mindig szemérmesen visszafojtott indulattal írt vagy nyilatkozott életének erről a válságos szakaszáról. Szívesebben szólt Török István (Péter László szerint Török Antal) tanító úrról, akitől „az ér-

telem első ajándékait” kapta. Nemcsak őszülő bajuszának és hosszú, meggyfaszárú pipájának képét őrizte meg emlékezetében, de magatartása is mélyen lelkébe ivódott: „A maga módján nagyon korán megtanított bennünket a tömör, világos válaszokra. A mellébeszélést nyomban félbeszakította, s tanítása nyomán, erre is jól emlékszem, nagyon hamar megtanultam olvasni.” (Forrás 1971.)

A kitűnő tanítónak is köszönhetően 1920-ban bekerült Szeged nagy múltú piarista gimnáziumába. Az iskola éppen abban a tanévben ünnepelte fennállásának kétszázadik évfordulóját. Péter László

kutatásaiból ismeretes, hogy 1920-ban írásbeli és szóbeli felvételi vizsgát kellett tenni azoknak a nebulóknak, akik az első osztályba akartak beiratkozni. Ortutayt, mint árva kisdíákot a II. és a III. osztály végén 50-50 korona alapítványi segélyben részesítette a gimnázium, noha nem jeleskedett túlságosan a tudományokban. 1977-ben így emlékezett vissza életének erre a szakaszára: „Gimnazista korom első éveire nem szívésen emlékezem. Apám halála után egyre nehezebb, megalázó lett a helyzetünk, s bizony az első években fokról fokra rosszabb tanuló lettem. Pedig a szegedi piaristák Dugonics András gimnáziuma jó

iskola volt, s a tanárok igazságosak voltak hozzám is, osztálytársaimhoz is. Jól tanítottak, jól neveltek. De én mintha sűrű ködben tapogatództam volna, egyre gyöngében tanultam.” (Forrás 1977.)

Pedig a szomszédban lakó Móra nemcsak anyagilag támogatta az Ortutay családot. A gyerekeket időnként kikérdezte tanulmányaiokról, s szelíden nevelgette őket. „Jól emlékszem keserves drukkja-imra — írja erről Ortutay a többször is megjelent Móra-portréban —, amikor a spanyol folyó-nevek, s a latin igeragozás felől faggatott, s neki mutattam meg először göggtől és aggodalomtól sápadozva önképzőkori pályázatai-

mat...” Az első hat gimnáziumi osztályban iskolai bizonyítványai szerint sem tartozott a jó tanulók közé. (Ellenfelei még miniszter korában is kárörvendően olvasták fejére az iskolai értesítőkből közölt gyenge latin érdemjegyeit.)

Többen megállapították — így Tolnai Gábor és Péter László —, hogy édesapja korai halála és családjuk elesettsége, szegénysége nyomasztóan nehezedett a serdülő korban levő Ortutayra. Nem mindennapi tehetsége csak hetediknyolcadik gimnazista korában mutatkozott meg, amikor személyisége már kiforrottabb volt, s megerősödött akarata, ambíciója vitte előre. Házitanítói és egyéb keresé-

tével már felső gimnazista korában is támogatta édesanyját.

Baróti Dezső tudomása szerint „korán a háztanítóság, sőt néha egyenesen a napszámos munka nehezen szerzett filléreivel kellett könnyítenie a meg-megújuló gondokon”. Nemcsak anyagilag kellett támogatnia a családot. Tolnai Gábor mutatott rá, hogy „A gyermekifjú, aki a későbbi években, évtizedekben vezetői feladatokat látott el — úgy látszik alkati vonásról van ez esetben szó — már ekkor, mintegy családfői szerepet töltött be özvegy Ortutay Istvánné szuterénbeli lakásában”.

Gyermekkora óta nagyon szeretett olvasni. Eleinte az apjától rájuk

maradt könyveket bújta. A tőle örökölt félezer kötetet mindvégig megőrizte, s később köztudottan gazdag könyvtárának, könyvgyűjtő szenvedélyének kialakulását is erre az örökségre vezette vissza. Annyi bizonyos, hogy ez az apai örökség motiválta célkeresését, személyiségfejlődését. Biztosan szerepe volt abban, hogy nemcsak az olvasás vált szenvedélyévé, de hamar megpróbálkozott az írással is. „Negyedik gimnazista koromban — emlékezett az ambíció első megjelenésére — verseket kezdtem írni, külön kis önképzőkört szerveztünk Bakonyi Béla barátommal, s itt tanulmányokat olvastunk föl egymásnak — becs-

telen kis plágiumok voltak innen-onnan, magunk is tudtuk, de inkább felolvasási gyakorlatok voltak ezek a próbálkozások, és szigorúan bíráltuk egymás dolgozatát. *Ezekben az években kezdtem kilépni a magam ködvilágából.*" Az ötödikbe lépve osztálytársa lett a jelesrendű Bibó István és Reitzer Béla, akiknek a barátsága biztosan ösztönzően hatott rá. Móra türelme és figyelme, tréfás biztató szavai szintén segítettek magára találásában. Túl a hatvanon maga idézte fel Móra szavait: „Emlékszem ezt mondta: »Gyuszi, úgy látszik bened valami mozog. Remélem nem giliszta.« Egy időben minden vasárnap náluk ebédeltem. S ebéd

után, mikor ő aludni tért, besza-
badulhattam a dolgozószobájába,
könyvtárába." (Forrás 1971.)

Hetedik gimnazistaként az önképzőkörben már kitűnt társai közül, a nyolcadikba lépve pedig — 1928 szeptemberében — az önképzőkör főjegyzőjévé választották. Abban a tanévben, az érettségi vizsgát megelőzően négy jelígis pályaművet nyújtott be és ugyanannyi első díjat nyert el. Irodalomból, bölcsletről, hittanból frott pályamunkáinak tárgyköre — Dugonics András, Assisi Szent Ferenc — már megmutatta bölcsész érdeklődését. Néprajzi szempontból fontos epizód, hogy az Assisi Szent Ferenc-témához

anyagot gyűjtve ismerkedett meg Bálint Sándorral, akihez tanácsért fordult, s ekkor kezdődött egész életre szóló barátságuk. Az önképzőköri pályázat további nyertesei között Bibó István, Reitzer Béla és Sőtér István nevét öröklötte meg a gimnázium évkönyve. Ortutay, mint az önképzőkör főjegyzője, „buzgó munkálkodásért és bírálataiért” külön dicséretet is kapott.

A pályadíjak összegéből a család adósságait fizették és ruhát vettek az egyetemre készülő fiatalembernek. Azonban így is alig sikerült bejutnia, mert a beíratkozási díjra és a tandíjra már nem futotta. Tanárai sem tudták kise-

gíteni. Móra — jobb híján — újságíró-gyakornoknak akarta beajánlani. Végül egyik osztálytársának, Reitzer Bélának az apja fizette be a tandíját. Így történt, hogy évvessztesség nélkül még 1929 szeptemberében bejutott a szegedi egyetemre, magyar és latin szakra. Harmadiknak, mellékszaknak — a filozófia és a görög között ingadozva — végül a görögöt választotta. A néprajzzal, későbbi tudományterületével csak ezt követően, szinte véletlenül találkozott. Tíz évvel később így idézte fel ezt a történetet: „Már éppen elhatároztam, hogy több előadást nem veszek fel, s az utolsó rovatot üresen hagyva lezáratom az indexet, ami-

kor a hirdetőtáblán megpillantottam Solymossy Sándor nevét s hirdetett előadását: A magyar népdal szövegszerkezete címmel." Az egyetlen üres sorba ezt a tárgyat még felvette, az indexet lezáratta, s akkor aligha sejtette, hogy rövid időn belül a magyar folklórkutatás lesz az elsőszámú stúdiuma.

Egyetemi éveinek története főként az irodalomtörténet és a falukutató szociográfia történetének bűvárai révén többé-kevésbé ismeretes. Elsősorban a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának eredményei, maradandó alkotásai kapcsán vált azzá, melynek egyik alapító tagja, vezető egyénisége volt. Olyan kivételes tehetséggű

ifjakkal került e körben szoros barátságba, akik később szinte kivétel nélkül a magyar művelődés neves alkotói, jeles személyiségei lettek. Első egyetemi éveiben Ortutay még kacérkodott a költészettel, bekerült egy antológiába, s a Szegedi Szemle 1931-ben több versét közölte. Talán később is kísérletezett, de az 1930–31-es tanévben megjelent körükben Radnóti Miklós, s a valódi költői tehetség jelenléte hamarosan elnémtotta. Egykori kenyeres társuk, Tolnai Gábor jutott erre a lélektanilag megokolt következtetésre.

Ortutay anyagi helyzete egyetemistaként ugyanolyan nehéz volt, mint annak előtte. Csak az

utolsó két évben javult lényegesen, amikor kollégiumi ellátást és ösztöndíjat sikerült elnyernie. Igen jellemző az a történet, amelyben Sík Sándorral való megismerkedését beszéli el. Elsőéves korában — a 2. félév elején — Tolnai Gáborral együtt jelentkezett a neves professzornál azzal a kéréssel, hogy szeretnének átíratkozni a szemináriumába. Sík Sándornak nyomban feltűnt a két diák soványsága, s első előadását a tejjívás fontosságáról tartotta nekik, majd pénzt adott, hogy az egyik tejcsarnokban fizessenek elő napi egy-egy liter tejet. „Ekkoriban még nem voltam kollégista, hanem a népkonyhán kaptam ebédet, vacsorát,

csak a második év eredményei után lehettem a város ösztöndíjasa a Szent Imre kollégium egyik ingyenes helyén. Hát sovány voltam Tolnai Gábor barátommal együtt, borzas és sovány.”

Aligha véletlen, hogy közös egyetemi éveikre emlékezve Tolnainak is a szegénység és az éhség jutott róla először eszébe. „Vékony, sovány fiú volt. Ismerkedésünk idején első világháborúból való katonanadrágból szabott bricseszt viselt. Nyilván kora özvegyiségre jutott édesanyja készítette, aki sok gonddal-bajjal, varrónői nehéz munkával nevelte négy gyermekét.” (Kortárs 1980.) Barátja legfőbb tulajdonságának

egyetemista éveikben az ismeretek iránti kimeríthetetlen éhségét, az örökös olvasást tartotta: „Nemcsak a könyvtárakban és a szemináriumi szobában olvasott, nyitott könyvet tartott a kezében reggel az utcán, az egyetemre menet, de olvasott még étkezés közben is; belefeledkezve a kezében tartott irodalmi vagy tudományos alkotásba; rendkívül gyorsan és egyszerűsmind teljes átéléssel szántva a betűket.” (Kortárs 1980. 1133.) Ortutay is így emlékezett akkori önmagára, Mórácánál töltött szép vasárnapjaira: „Egyetemi hallgató koromban minden vasárnap délből náluk ebédeltem, s míg möhón nyeldeckeltem Ilonka néni finom

főztjét, izgatottan hallgattam Feri bácsi fejtegetéseit az olasz reneszánsz novellairodalomról, Woolley professzor ásatásairól, Úr városáról és saját ásatásairól, a modern természettudomány alakulásáról...” Akik ismerték, tanúsíthatják, hogy mohó érdeklődését, intellektuális izgalmát a világ, a tudomány dolgai iránt később is megőrizte.

Az egyetemen páratlan szorgalommal jegyezte professzorai előadását, s egész életében idézte a tőlük hallottakat. Sokoldalú műveltsége alapjait később maga is tanáraitól eredeztette, s egyetemi tanárként a Szegeden látott ideált igyekezett megtestesíteni. Pozitív példaként Sík Sándor, Solymossy

Sándor és a nyelvész Mészöly Ge-deon állt előtte. „Mészöly hintette el benne elsőként a kételkedést Szabó Dezső nagyságában”, gimnazista kori bálványában. Sík Sándor két kis szobányi szerzetesi lakásán külön szemináriumokat tartott négy kedves tanítványának (Radnóti, Tolnai, Baróti, Ortutay). Ezeken „a teázó szemináriumokon” a világirodalom és a nemzetközi irodalomtudomány újabb alkotásait ismertették, vitatták meg. A klasszika-filológus Marót Károly inspirálta etnológiai tájékozódását is, Várkonyi Hildebrand pedagógiai-lélektani előadásai pedig a pszichológia tudományába vezették be. Dézsi Lajos — a

jeles aprófilológus — előadásaiban nem sok örömük telt, Horger Antal órái pedig egyenesen megdöbbsentették őket, írja Tolnai Gábor. (Kortárs, 1980.) Horger egyetlen szót sem ejtett ki a katedrán jegyzetei nélkül. Pepita borítású füzetbe frott előadásait, sőt nyomtatásban megjelent könyvének fejezeteit is szabályosan diktálta, kisiskolásoknak kijáró módon.

Szegedi egyetemista éveinek tanárainál is sorsdöntőbb tényezője volt az az autonóm közösség, amelyet diáktársaival együtt alapított, amely könyveket adott ki, falujárásokat szervezett, tanított és agítált, s végül a munkásmozgalom-

hoz is kapcsolódni tudott. A szegedi fiatalok tevékenysége a vidék agrártelepüléseinek és a tanyai életviszonyoknak a feltárásával kezdődött. Kollégiumuk előzménye az ún. agrársettlement-mozgalom, amit Buday György, a kitűnő fa-metsző művész és fáradhatatlan szervező hívott életre 1928 tavaszán a Bethlen Gábor Körön belül. Ebbe kapcsolódott be Ortutay is néhány barátjával, így Reitzerrel, Tolnaival. Ott ismerkedett meg és barátkozott össze Budayval és Erdei Ferencel. Tanyai munkájuk legérettebb időszaka az 1930-as esztendő volt. Tolnai szerint „kezdetben a parasztság ügyes-bajos dolgaiban való romantikus segít-

ségnyújtás volt a célkitűzés”. Azonban a szegedi tanyavilágban szerzett tapasztalatok hatására fokozatosan áthangolódtak, politikusabbá váltak. Előfordult, hogy a tanyai kiszállásról csendőrszuro-nyok kíséretében tértek vissza a városba. Akkor már köztük volt Radnóti is, aki versben örököltette meg bekísérésüket: „szavaim messze, kakastollak közt port verve menetelnek.”

1930 decemberében megalakult a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, a „növelő közösség”, ahogy Radnóti nevezte egyik 1934-ben írott versében. „Ez a négy szóból álló, kezdetben szokatlanul hangzó kifejezés — Tolnai

Gábor tanúságtétele szerint — először a Buday György *Boldogaszony búcsúja* c. fametszetsorozatát tartalmazó kis könyvön volt először olvasható.” Erről a zárt, nagyon tudatosan dolgozó kis közösségről később legendák születtek. Tagjai mind vallották azt, amit Ortutay 1977-ben így fogalmazott meg: „Életünk legnagyobb ajándéka, megtartónk ez a kollégium volt...” Radnótira emlékezve 1961-ben közölte a „szegedi fiatalok” zárt közösségéről szóló sorokat: „Voltunk tizenötön, s szigorú rendet tartottunk; új tagot 1930 után nem vettünk fel, s ma csak multságunkra szolgál, hogy hányan akarnak utólag

a sorban állni Radnóti kedvéért, olyan is, akivel Miklós kezét sem fogott szívesen.” Egymást védelmező, támogató közösségükön belül éles vitákat folytattak, kötelező volt az őszinte, szigorú kritika. Politikai tudatosságuk, tájékozódásuk eltérő volt, ez irányú fejlődésüket is jórészt a kollégiumnak köszönhették. Ortutay 1971-ben így emlékezett erre: „Igen, közülünk tán leginkább Erdei Ferenc (s tán Buday György) voltak már akkor is szenvedélyes és meggyőződéses politikusok, s persze Hont Ferenc. Mi még a filoszok borzongó kíváncsiságával vetettük bele magunkat a politikába, Erdei már akkor otthon volt a legviha-

rosabb hullámaiban. Makó, a hagy-
mások, a paraszti radikális, szocia-
lista környezet formálta őt gyer-
mekfejjel. Együtt olvastuk Reitzer
Bélával hármasban Lenin köny-
vét, s ők ketten jogászok és szoci-
ológusok kalapálták a fejembe az
értéktörvény, az extraprofitráta té-
teleit és következtetéseit." A kol-
légium segítette tagjait a társada-
lomtudományi tájékozódásban.
Erdeinek e téren is ösztönző sze-
repe volt. Ortutay írja róla: „Ha
vitáztunk, nem is vitáztunk más-
ról, mint a parasztságot szemlélő
tudományok módszereinek hibái-
ról, jogosultságáról vagy oktalan-
ságáról. Bírálataiban szigorú volt
és kategorikus: csak az a módszer

állt meg előtte, amely a paraszti
lét teljességét tudta felmutatni."

Nem érték be elvont vitákkal,
világmegváltással. Mindnyájan
vállalták a tetteket is. Hont Ferenc
a Szegedi Szabadtéri Játékokat
szervezte a semmiből, a többiek
is szavalóesteket, előadásokat szer-
veztek. A kollégium kezdettől fel-
vállalta a népköltés gyűjtésének és
terjesztésének programját. Évente
ezer példányban megjelenő *Szegedi
Kis Kalendáriumuk* rendszeresen kö-
zölt népdalokat is. Tanyai kiszál-
lásokon, illegális munkásszeminá-
riumokon tartottak előadásokat.
Ortutay 1930-ban Fazekas Mihály
Lúdas Matyiját olvasta, magyarázta
a tanyai kiszállásokon, míg be nem

tiltották. Adatgyűjtő és népművelő falujárásaikat a letiltások után is folytatták. 1932-ben a biatorbágyi robbantáskor elrendelt statárium ellenére is jártak ki a falvakba. Ekkor már az ország vezető írói, nyitott szemű politikusai is figyelték rájuk. Veres Péter, Szabó Pál, Móricz Zsigmond kereste meg őket, s tudott róluk Babits, Németh László, Szekfű Gyula.

Első néprajzi adatközlése 1930-ban jelent meg az Ethnographiában. A néhány strófányi népdalszöveghez, amelyet Makai Dezső klárafalvi tehénpásztorgyermek szájáról jegyzett le, elméleti megjegyzéseket fűzött. Ezekben, mint Péter László rámutatott, már ott rej-

lett a változatképzésnek mint a népköltészet alapvető törvényszerűségének a fölismerése. Másodévesen elhatározta, hogy a nyáron — 1931 nyarán — két hónapos gyűjtőútra megy. Hosszasan töprengtek Solymosyval, hogy melyik tájékát válasszák az országnak, míg végül Szabolcs mellett döntöttek. Huszti József professzor Rómába akarta ösztöndíjjal küldeni, de Ortutayt ez az ajánlat sem térítette el a néprajzi gyűjtőúttól. Közölte Husztival, hogy nem mehet Rómába, mert Szabolcsban fog meséket és balladákat gyűjteni. Később sokszor felidézte Huszti lekicsinylő válaszát: „Hja fiam, ha maga a gatyológiát

választja, akkor legyen úgy.” Úgy is lett! Másnak írott szakdolgozást kapott pénzen egész nyárra elutazott a „sötét” Szabolcsba, s az egyetemről nem kapott több lehetőséget külföldi ösztöndíjra.

Ez a szabolcsi kóborlás, gyűjtés időnként gyötrelmes volt számára. „Emlékszem a bizalmatlanságra, a sokféle visszautasításra — írja később. Egyik napon Kisvárdáról szinte kétségbeesett levelet írtam Solymossynak, hogy milyen nehéz munka is ez, s mennyi az akadály, a gáncsoskodás. Ajánlott levélben válaszolt, nyomban. Levelét máig is őrzöm: kimentett az elbizonytalanodásból, elkedvetlenedésből.” E levélváltás előzménye az volt,

hogy Balsán a gávai csendőrzárór letartóztatta és szuronyok között az iskolába kísérte, hogy a tanító segítségével meggyőződjenek Ortutay egyetemi igazolványának és Móra ajánló sorainak hitelességéről. Szerencsére a tanító igazolta, s így útjára bocsátották. Járt Kisvárdán, Nyírbátorban, Paszabon, Baktalórántházán, de legtöbb baladát, mondát Tanicsár Mihálytól, a nyírbátori minorita rendház szolgalegényétől gyűjtötte. Néhány évvel később az ő révén „fedezte fel” Fedics Mihályt, a legjelesebb mesemondót. Az eredményes gyűjtő örömét azonban folyton elvette a keserű paraszti valóság, az a tény, hogy „ebben a nyári

forróságban is, a legnagyobb munkaidőben 200-300-an ácsorogtak Nyírmadán, Bátorban és egyebütt a köpködőn, munka nélkül”.

Szerencséjére már az első napokban otthonra talált Kiss Lajosnál, a nyíregyházi Jósza András múzeum akkori igazgatójánál, s az „Atyával” akkor kialakult bensőséges, családi kapcsolatuk mindvégig megmaradt. Ezt a találkozást megörökítette Cs. Szabó László *Két pont* c. novellája. A „borzas, fiatal vigéc”, a spárgával átkötött koffer izzadt-poros gazdája, „aki a világot járta”, nem más benne, mint a fiatal Ortutay. Szabolcsi gyűjtéseit 1933-tól fogva több kötetben adta ki a Szegedi Fiatalok

Művészeti Kollégiuma. Az első úton szerzett ismeretségeinek, barátságainak, a felfedezett jó terepnek és a publikációs sikernek is köszönhetően év mint év visszatért, s a 30-as években minden nyáron hosszú felfedező utakat tett a megye paraszti világában. Ezeken az útjain formálódott parasztságszemlélete, alakult ki önálló néprajzi kutatási módszere.

Barátaihoz képest kicsit későn, egy-két éves késéssel, de még egyetemi hallgató korában kezdett publikálni. Akkor azonban igen termékeny időszak kezdődött életében, mert egymást követték a figyelmet keltő művei. Első népköltési gyűjteményét (*Mondotta Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény*) 1933-ban adták ki a szegedi fiatalok. Ezt a társadalmi szempontokat érvényesítő gyűjteményt ismertette Kiss Lajos, de a szakon belül alig kapott figyelmet. Következő népköltészeti kötetét

— a könyvművészetileg is remek *Nyíri és rétközi parasztmeséket* — szintén a kollégium adta ki 1935-ben. Ez a kötet már Gyomán jelent meg a Kner nyomdában. Ortutay ekkor ismerkedett meg Kner Imrével, aki önköltségi ár alatt vállalta az említett mese-kötet nyomdai előállítását. Kezdeti koccanások, félreértések tisztázása után — amiről képet alkothatunk kettőjük fennmaradt és publikált levelezéséből — életre szóló barátság szövődött közöttük. Tanúsítja az a szeretettel írott emlékezés is, amelyben Ortutay mondja el kettőjük közös vállalkozását, s a könyvműves műhely és dinasztia történetét. (*Fényes, tiszta árnyak*, 1973.)

Egyetemi évei végén Sík Sándor mellett, az Irodalomtörténeti Tanszéken volt gyakornok, a Pszichológiai Tanszéken pedig a könyvtár egyik kezelője. 1933-ban, amikor Sík Sándor a Dugonics Társaságban bemutatta a Szegedi Fiatalokat, Radnóti-versekkel, Ortutay pedig Tömörkényről szóló előadással szerepelt. Doktori értekezését is Tömörkény Istvánról írta és Sík Sándorhoz nyújtotta be. Szigorlati mellék tárgya a pszichológia, harmadik vizsgatárgya pedig a néprajz volt. Tömörkényről írott monográfiája 1934-ben két változatban is megjelent, egyik a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának 8. kö-

tetéként. Az 1930-as évekre már csaknem elfelejtett író életművét — Tolnai Gábor észrevétele szerint — egyfajta belső vállalkásként választotta doktori értekezése tárgyul. Tömörkény népiességét, realizmusát, néprajzi gyűjtő- és dokumentáló szenvedélyét éppúgy vállalta, mint a szegedi „vízenjárók” és más kétkezi szegény emberek iránti együttérzését. Ezt a tanulmányt ma is a magyar irodalomtörténet becses monográfiái között tartjuk számon.

Sorsa alakulásában értekezésénél is több szerep jutott egy másik munkájának, amit 1933-ban szintén Szegeden adtak ki *A magyar lélek alapvonszai népi kultúránkban*

címmel. Fiatalos elszánással vágott bele népkarakterológiai kérdések kibogozásába, s tartott előadást e témáról a Szegedi Fiatalok nyilvános előadássorozatán 1932-ben. Ez irányú érdeklődése magyarázza doktori vizsgáján a pszichológia mint melléktárgy választását is. Ez a dolgozat inkább kezdeményezésként értékelhető, módszere és eredménye legalábbis vitatható. Lezárta vele pszichológiai tanulmányait, s felhívta magára Németh László és Szekfű Gyula figyelmét. Mások mellett Németh László recenzióval is reagált rá.

Az egyetem elvégzése után egy évig Szegeden házitanítószkodott havi 40 pengőért, s úgyszólván az

édesanyja tartotta el ismét. Akkoriban állástalan kezdő diplomásokkal tele volt az ország. Nem lehet biztosan tudni, folyamodott-e állásért a Néprajzi Múzeumhoz. Bátky Zsigmonddal, a múzeum akkori vezetőjével azonban nem alakult szerencsésen a kapcsolata. Erről nem szívesen beszélt, de neheztelését itt-ott mégiscsak kifejezte. Egy interjúbán nagyra nőtt könyvtára születését nem csupán könyvgyűjtő szenvedélyével, a szép könyvek szeretetével magyarázta. A hajtóerők között említett még valamit: „... a gyerekes dac, mivel kitiltottak ifikoromban a Néprajzi Múzeumból. Akkor azt mondtam: lesz nekem olyan

könyvtáram, mint nekik.” (Forrás 1971.) Az elutasításban talán része volt annak is, hogy a 30-as években Solymossy és Bátky, illetve a folkloristák és a múzeum tárgyi néprajzos kutatói között a viszony időnként megromlott.

Első fővárosi állását 1935-ben kapta, amikor ÁDOB-os gyakornok lett a Széchényi Könyvtárban, majd lektor a rádió irodalmi osztályán. Ezt megelőzően azonban — Németh László ajánlására — csaknem egy évig házitanító volt Kozma Miklós, a rádió akkori elnökének kisebbik fia mellett. Kozma, teljes nevén leveldi Kozma Miklós ugyanonnan indult el, ahonnan Bajcsy-Zsilinszky Endre,

az ellenforradalom szegedi törzskarából. Az 1930-as években — bár még mindig szorosan kötődött Horthy köreihez — egyre többet csalódott, s egyre inkább elbizonytalanodott. Akkoriban már nem Somogyváry Gyulára hallgatott, hanem Németh Lászlóra, Illyés Gyulára és Cs. Szabó Lászlóra. Ők karolták fel az állástalan fiatalembert, akinek addigi írásai, törekvései bizalmat ébresztettek. Támogatták a Magyarságtudomány című folyóirat megindításában, s a Válasz szerkesztését is reá akarták bízni. Ez ügyben felkereste Veres Péter, akinek látogatására évtizedek múltán Ortutay így emlékezett: „Érdemes lenne megír-

nom azt az éjszakai megbeszélést Görgey Artúr utcai kis albérleti szobámban a Válasz szerkesztői megbízatásáról. Az volt a hír, hogy 1935 nyarára vállalom a Válasz szerkesztői tisztét, ez amolyan pilanatnyi közakarat volt a népi frók körében, Kozma Miklós fia mellett voltam házitanító, s úgy tudták, hogy Kozma kedvel engem váratlan nevelői eredményeim miatt, s úgy vélték, hogy ez jó kapcsolat lenne. Egyedül Németh László tudta, hogy én nem vállalom ezt a megbízatást, vele akkoriban sokat beszélgettem egy magam tervezte folyóirat a Magyar-ságtudomány megindításáról. *Nem voltak már akkor frói terveim [...]*

a magam szakmájára gondoltam, az akkori új törekvések számára kerestem fórumot, mert a *hivatalos néprajzzal „pörben és haragban” voltam* — nem a saját hibámból.” (*Fényes, tiszta árnyak*, 1973 322. Kiemelések tőlem — P. K. A.)

A Válasz 1934-ben született és szerkesztői már a tervezési időszakban kapcsolatban álltak a szegedi fiatalokkal, Buday György a szerkesztőségnek is tagja lett. A lap első számában Németh László közölte egy Hungarológiai Társaság tervezetét. Gondolatait ismét kifejtette erről az ügyről az Ortutay szerkesztésében 1935-ben meginduló Magyar-ságtudomány hasábjain. Ennek a — ma divatos

szóval élve — interdiszciplináris folyóiratnak az első számát jószerevével a volt szegedi fiatalok írásai töltötték meg. Baróti, Buday, Erdei, Ortutay, Tomori mellett Németh László és Honti János írása keltett figyelmet. Igaz, címével a lap szerkesztője a nacionalizmus gyánújába keveredett. Gaál Gábor a Korunkban elhamarkodott, igaztalan kritikát publikált róla. Azonban később Gaál is belátta, hogy a Magyarságtudomány az egészséges nemzeti önismeret kialakításának, a németellenes szellemi honvédelemnek az ügyét szolgálta. Munkatársai szembenálltak a korszak felszínes, nacionalista magyarságsejtelmével és az el-

mélyült, tudományosan megalapozott, a tudományok együttműködésére építő valóságfeltárást tűzték célul.

Az irodalomtörténeti, pszichológiai és néprajzi megközelítést történeti és szociológiai szempontokkal szélesítették, az utóbbit különösen Erdei magyarságtudományi koncepciójának hatására. Ortutay szerkesztői törekvése a lapot támogató kör szélesítése volt — nemcsak anyagi okokból — s ezért vállalta olyan frások közreadását is, melyekkel sem ő, sem szűkebb baráti köre nem értett egyet.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát nemcsak Móricz és

Veres Péter látogatta meg, nemcsak Németh László nyújtotta feljük baráti kezét már 1932–33-ban. 1934-ben személyes kapcsolatba kerültek Babitscal és meghívása nyomán Radnóti, Tolnai után az évben Ortutay is részt vehetett a Nyugat munkatársainak hétfő délutáni találkozásain a Dunakorzó kávéházban. Tolnai, s főként Radnóti 1934–35-ben a tekintélyes folyóirat rendszeresen foglalkoztatott munkatársa volt. Babits haláláig szoros kapcsolatban maradtak vele.

Felfigyelt a szegedi fiatalokra a neokonzervatív Magyar Szemle szerkesztősége is. A végzős, doktori értekezésével elfoglalt Ortu-

tayt 1934-ben Szekfű Gyula kérte fel, hogy ismertesse a folyóiratban a Művészeti Kollégium törekvéseit, addigi eredményeit. Ez az írás még az évben megjelent Szekfű lapjában, s személyes kapcsolatuk később sem szakadt meg.

1934-ben a Magyar Pszichológiai Szemle közölte *A tánc etnológiája és lélektana* címet viselő dolgozatát. Ez a cikk — mint később kiderült — egyike volt sorsformáló írásainak, mert házassága, későbbi felesége felé vezette, akit akkoriban ismert meg.

A Budapestre 1934–35 fordulóján felköltöző, pályakezdő Ortutay országosan ismert név birtokosa volt már, amikor 1935-ben

szerkeszteni kezdte a Magyarságtudományt és a rádióban biztos kenyérkeresethez jutott. Maga említi, mennyire meglepődött Czákó Elemér, az Egyetemi Nyomda akkori igazgatója, amikor a *Székely népballadák* c. kötet kiadása ügyében Budayval felkeresték. A két siheder külsejű „szegedi fiatal” megjelenése és hírneve cseppet sem volt összhangban 1934–35 tájékán. Ez a művészi kötet 1935-ben megjelent, tovább növelve ismertségét, s két évvel később ez hozta meg számára első Baumgarten-díját is.

Néprajzi munkálkodásának másika akkoriban a színpadhoz kapcsolódott. 1936-ban rövid, de

tartalmas programcikkben sürgette a népi színjátékok, dramatikus szokások etnológiai és szociológiai szempontú vizsgálatát, s mindezenfelül az összegyűjtését.

A gyűjtést, a helyszíni bejárásra, megfigyelésre és interjúkra építő valóságfeltárást szorgalmazta a magyar falu átfogó vizsgálatát célul tűző írásában is. Erdeivel, Reitzer Bélával és más barátaival mozgalmat kezdeményezett a kortárs magyar társadalom feltérképezése érdekében. Ortutay *Magyarország felfedezése* c. programcikkét a Válasz közölte 1936-ban, s még abban az évben megjelent az Athenaeum Kiadó gondozásában a 10 kötetre tervezett sorozat első kö-

tete. Féja Géza *Viharsarok* c. könyvét, Erdei Ferenc *Futóhomokja* követte, s a sorozat tervében szerepelt Ortutaynak egy Szabolcstról szóló szociográfiája is. Ez a kötet sajnos sohasem jelent meg, s miután a sorozat Féja Géza, majd Kovács Imre és Erdei Ferenc perbe fogása miatt megszakadt, valószínűleg el sem készült. 1937-ben megjelent viszont *Parasztsgunk élete* c. könyve, amit később Révai József a népi írók műveivel egy sorban elemzett és bírált. Ortutay, akárcsak Erdei — látva a parasztság bomlását, a régi paraszti életforma válságát — a polgárosodástól várta a megoldást. Darvas József azon melegében bí-

rálta várakozásukat a Gondolat hátsábjain. Tudni kell, hogy Erdei és Ortutay parasztsággépe — a közös jegyek ellenére — sokban különbözött, s ezért egymással is vitáz-tak.

Ortutay a falukutató szociográfia művelése és a Magyarságtudomány szerkesztése mellett is hú maradt a néprajzhoz. 1937-ben *Magyar népismeret* címen publikált könyvecskéje a néprajzi kutatás elméletének és módszerének máig legigényesebb összefoglalása. A pozitivistá adathalmazával, a már-már céltalanná váló katalogizálással szembefordulva fogalmazta meg benne a hagyományos kultúra és az azt hordozó társadalom

egészére, egységére tekintő, szintetizáló látásmód szükségességét. A Magyar Szemle Kincsestára című sorozat egyik legsikerültebb, a néprajz és a szociológia számára leghasznosabb darabja ez a kis kötet.

Akkoriban — 1937-ben — energiáját javarészt már a Rádió népzenei felvételeinek szervezése kötötte le. Nem sokkal a rádióhoz kerülése után felismerte a kínáló lehetőséget. Kozma Miklóst, a rádió akkori elnökét sikerült meggyőznie arról, hogy vállalatának nemcsak lehetősége, de kötelessége is technikai eszközeivel segíteni a népköltés, a népi kultúra megöröklését, dokumentálását. Javaslata Kozma évi 25-35 ezer

pengőt szavaztatott meg a részvényesekkel néprajzi hanglemezek felvételére. Nagy összeg volt ez akkor, a Néprajzi Múzeum is csupán töredékét kapta tárgyvásárlásokra és gyűjtőutakra. Még Bartók Bélának is melege lett a hír hallatán, mikor — 1936 kora nyarán — Ortutay ismeretlenül felhívta és minden bevezetés nélkül közölte vele a felvételek lehetőségét és az összeget. A népzenei felvételek tervezésére, szakmai felügyeletére ugyanis a rádió Bartókot, Kodályt és Lajtha Lászlót kérte fel. Ilyen szakmai grémiummal és kutatási támogatással a magyar népzene kutatás még sohasem rendelkezett. A gyűjtőutakat, az

énekesek, előadók felkutatását Veress Sándor, Balla Péter és mások bevonásával Lajtha irányította. Ortutay maga is sokat járt terepre, mert nemcsak énekeseket kerestek, hanem mesemondókat, népi elbeszélőket is. Azon túl, hogy minden évben heteket töltött Szabolcsban, bejárta Zoboralját, Nyitra, Bars és Hont megannyi faluját. Manga János szlovákiai magyar tanító volt segítségére, az ő motorkerékpárján utaztak. A gödrös makadám utakon megtett rázós utazásait sokszor emlegette Mangával összekerülve még az 1970-es években is. Gondja volt a tájnyelvi szempontból értékes népköltési szövegek hű nyelvjárási lejegyzé-

sére. Ehhez a legjobb dialektológusok közreműködését kérte, s a kutatóvállalkozásról beszámolt a Magyar Nyelv egyik 1938. évi számában is. Végeredményben a hanglemezeket készítő és forgalmazó Pátria cég támogatásával 1939-ig 200 hanglemezt készítettek el. Nemzetközi összehasonlításban is egyedülálló gyűjtemény volt ez akkor, s máig pótolhatatlan érték. A Pátria lemezek tudományos (néprajzi és dialektológiai) jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Az 1930-as években készült kétszáz hanglemez egy képzeletbeli magyar hangarchívum különlegesen fontos részlegét alkotja.

Ortutay akkoriban még mindig a tudomány, a néprajz intézményein kívül élt. Kívülállóként tervezte meg és indította el az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény könyvsorozatát. A hivatalos kultúrpolitika két évtizeden keresztül sem volt képes arra, hogy a Kisfaludy Társaság 1922-ben megszakadt sorozatát feltámassza. Ortutay 1940-ben kiadta *Fedics Mihály meséi* címen a máig élő sorozat első kötetét. Ez a könyv – akkor még nem lehetett tudni – a hazai folklór kutatás úgynevezett egyéniségekutató irányzatának az első termése volt. Anyagát az előző években, sok fáradság árán gyűjtötte össze és készítette sajtó

alá. A híressé tett öreg mesemondót Ortutay 1936 szeptemberében ismerte meg, s aztán évekig utazgatott hozzá Bátorligetre. 1938 tavaszán felhozatta Budapestre, ahol néhány szép népmeséjét hanglezemre vették fel. 1938 szeptemberében Dési Huber István is elkísérte Ortutayt Bátorligetre. Akkor készítette Fedicsről a mesekötetet is illusztráló, nagyon kifejező szénrajzot.

Az 1930-as évek végén a volt szegedi fiatalok kapcsolata meglazult, ki-ki a maga munkájában merült el. 1938 júniusában Buday György javasolta a Kollégium feloszlását. Hontnak, Ortutaynak, Radnótinak, Reitzernek, Tolnai-

nak és Tomorinak frott levelében hangsúlyozta a tagság politikai, világnézeti eltávolodását: „ma úgyszólván minden politikai, társadalmi és művészeti világnézet képviselve van a Kollégiumban”. Kevéssel előbb szűnt meg a Független Színpad és a Válasz, s már 1937-ben megszűnt a Magyarságtudomány. E kapcsok megszűnése és a formális feloszlás kimondása után csupán a volt kollégisták kisebb baráti körei tartották a rendszeres kapcsolatot.

Ortutay 1938. augusztus 20-án megházasodott. Felesége, Kemény Zsuzsanna Budapesten született polgári családban (apjának könyvkereskedése volt). A Szentpál Olga

és Rabinovszky Máriusz vezette mozgásművészeti iskolának volt tanítványa, összeházasodásuk idején pedig már tanára. Házasságuk első évfordulóját 1939 nyarán Radnóti tréfás versben köszöntötte. Erre a nyárra mindkét házaspár szívesen emlékezett vissza. Rágondolva Ortutay még harminc esztendővel később is felragyogott: „Ez a nyár, az az öt-hat hét, az időnek ez a villogó kis szigete a boldogságot jelentette mindönknek, akik akkor ott találkoztunk. Három házaspár utazott együtt Párizsba, Radnótiék, Wágner Györgyék és mi ketten. S Párizsban már Baróti, Tolnai várt bennünket [...] akkor találkozt-

tam először Bölöni Györggyel és Itókával . . ."

Alighogy visszatértek Budapestre, a Horánszky utcai kis lakásba, kitört a háború. 1939. szeptember 1-jén Hitler csapatai átlépték a lengyel határt. 1940-ben a Radnóti és az Ortutay házaspár emlékeiben Párizs már elveszett Édenként sajgott, a valóságban pedig német katonacsizmák tapostak rajta. Ortutaynak a háború előtt még egy külföldi utazásban lehetett része, Észtországban járt — ugyancsak turistaként — egy félig sem tudományos finnugor kongresszuson. Előbb anyagiak, ösztöndíjak hiányában, később a maga vállalta feladatok súlya alatt,

idő hiányában nem gondolhatott külföldi utazásokra. Idősödven talán ezen utak hiányát sajnálta legjobban.

Úgy látszott, s időnként Ortutay maga is hihette, hogy harminc-évesen végre beérkezett. Hiszen 1940-ben a Fedics kötetén kívül megjelent még egy könyve, a később még több — magyar és idegen nyelvű — kiadást megelőző, és méltán népszerű *Kis magyar néprajz*, melynek honoráriumából ki-fizethette adósságait a könyvkereskedések, antikváriumok tulajdonosainak. Kis lakásuk berendezésének számláit is fedezhette belőle. Sokszor emlegette, meg is írta, hogy ennek a könyvnek a

megírására főként az adósságtörlesztés kényszere „inspirálta”.

Györffy István 1939-ben bekövetkezett váratlan halála után a néprajzi oktatás az egyetemen gazda nélkül maradt. Sík Sándor ösztönzésére Ortutay benyújtotta magántanári pályázatát a szegedi egyetemre. Magántanári próba-előadását 1940 márciusában szokatlanul népes hallgatóság előtt tartotta meg az auditorium maximumban *Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés* címen. A Dél-magyarország másnapi híradása megemlítette, hogy „a nagyszámú közönség sorában megjelentek számosan azok közül a fiatalok közül, akik vele egy időben végezték

tanulmányaikat". Kivonultak a szegedi fiatalok. A szegedi egyetem 1940. május 3-án magántanárává nyilvánította.

Az utánpótlás, a generációváltás a néprajz szak más posztjain is sürgetővé vált. A budapesti tanszéken Györffy halála után egy évig Bálint Sándor és K. Kovács László, 1941-ben pedig Gunda Béla és Ortutay adott elő megbízott oktatóként. Olyan tanítványokat örököltek, mint Majláth Jolán, Kovács Ágnes, Dégh Linda, Márkus István és társaik. Ortutay hármát is megnyert közülük a népmese, a folklór kutatásának.

Az 1941–42-es tanévben a szegedi egyetemen adott elő, majd

egyesztendő kihagyás után, az 1943–44-es tanév első félévében tarthatott Szegeden még egy-egy kollégiumot. Ugyanakkor vezetett egy gyűjtéssel egybekapcsolt szemináriumot is, *Tápé* címen. Tanítványaival kijártak gyűjteni a Szegeddel szomszédos községbe, s a megfigyelt, látott, hallott, dokumentált anyagból készítették a leíró, értelmező dolgozatokat. Szegedi tanítványai közül Péter László és Katona Imre maradt hűséges a néprajzhoz.

1942-ben másokkal együtt megpályázta a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékén Viski Károly megüresedő professzori állását, de a professzori kinevezést nem ő, ha-

nem Gunda Béla kapta meg. Súlyos, nehezen viselt kudarc volt ez Ortutay számára. Megelőzte az a tízoldalas, kiveséző recenzió, amit *A magyar népművészet* címen 1941-ben kiadott kétkötetes könyvről Fél Edit írt az *Ethnographia* 1942-es évfolyamában. Jogos kritikai észrevételek mellett főként olyan hiányokat sorolt benne hosszasan, amelyeket a kutatás máig sem tudott bepótolni. A recenzió tartósan megkérdőjelezte a könyv szerzőjének szakmai hitelét, s még professzori kinevezésekor is hivatkoztak rá, néhány évvel később.

Ráadásul 1942-ben váratlan szívroham következtében meghalt

Kozma Miklós. Személyében Ortutay befolyásos támogatót veszített el, aki a rendszer hivatalos körénél vehette volna pártfogásába. Amikor Kozma Miklóst Kárpát-alja kormányzói biztosává nevezték ki (1940 szeptemberében), egy-egy útjára még Ortutay is elkísérte. Kozma támogatásával adta ki a *Rákóczi két népe* c. könyvecskéjét, melyben magyarok és kárpátukránok sorsközösségének történeti, néprajzi emlékeit vette számba. Romantikus, kurucos felhangjai ellenére is értékes szakmunka.

Az 1940-es kedvező kilátások rövid idő alatt enyésztek el. Állásnak, biztos kenyérkeresetnek egye-

lőre megmaradt a rádió. Az egyetemi remények elvesztéséért nem kárpótolhatta az 1942-ben másodszor is elnyert Baumgartner-díj, amit ezúttal a Fedics-kötetért kapott meg.

1942-ben ismét megteremtette és 1943-ig fenntartotta a Magyarságtudomány c. folyóiratot. Ekkor már a budapesti egyetemen létrejött Magyarságtudományi Intézet égisze alatt, az intézet külső munkatársaként. Az intézet megbízásából és támogatásával utazott 1943-ban Bácskába is néprajzi gyűjtőútra, hogy jelentést tegyen a Szabadka vidékén létesített székely telepesfalvak népéről. A Bukovinából 1941-ben hazahozott széke-

lyek társadalmát és kultúráját változásában, a telepítést követő akkulturáció, kulturális átalakulás folyamatában kívánta tanulmányozni. (A bácskai Józseffalván kapta kézhez Radnóti egyik hozzá frott levelét.) Az előző évek szakmai lendületéből futotta még egy tartalmas összefoglaló tanulmányra *A magyar népköltészet* címen. Ez 1943-ban jelent meg a Bartucz szerkesztette tudományos, ismeretterjesztő kötetben, *A magyar népben*.

1943 után pár évig alig publikált valamit. Ekkor már nem a szakmai karrier, az egyetemi katedra, hanem a pusztaság lét, a háború túlélése volt a tét. Ortutay cél-

pontjává vált a jobboldal támadásainak. *Emlékező idő* c. írásában olvashatjuk: „Életemben ez volt az az idő, amikor a nyilas, szélső-jobboldali lapok egyre élesebben támadtak (ekkor vált lehetetlenné a kolozsvári egyetemi tanárságom, e támadások közepette), s helyzetem egyre nehezebbé vált. Mitotay István vezércikkének «főhőse» lettem: *A rádió vörös magántanára* címen írt vezércikket ellenem, Vajna Gábor későbbi nyilas belügyminiszter épp a Történeti Emlékbizottság szervezése idején szólalt fel a parlamentben és támadta Szekfű Gyulát meg engem is, mint az illegális kommunista szervezkedés irányítóit. Akkor is

komikus volt ezt hallanom, de ugyanakkor teli volt fenyegetéssel minden napom.” E támadások eredménye az volt, hogy 1944-ben elmozdították tíz éven át biztos megélhetést nyújtó állásából, Cs. Szabóval együtt kitették a rádióból. Az év nyarán már a Grill könyvesboltban dolgozott Pamlényi Ervinnel együtt, s a bolt gazdag anyagából válogatták a bebörtönzött Bajcsy-Zsilinszky Endrének szánt olvasnivalót. Ebben az egzisztenciálisan is veszélyeztetett helyzetben, 1944 szeptemberében született az Ortutay házaspár első gyermeke. Budapest bombázása, s az őrjöngő nyilas terror és a felszabadító harcok idején már őt is

mentenie kellett. Egy időben a Nemzeti Múzeum pincéjében be rendezett óvóhelyen húzták meg magukat. 1944. október 15-én Dömötör Teklával futottak össze az utcán, aki így emlékezett erre a napra: „Ortutay éppen akkor helyezte biztonságba családját; legidősebb lánya, Mária már egyhetes volt [alójában egy hónapos — P. K. A.], tehát lehetséges volt hamis papírokkal egy zárdában biztonságba helyezni az anyát és újszülöttjét. A kedves szegedi professzor, Bálint Sándor felesége adta kölcsön Ortutay Zsuzsának a papírjait. (Még így is majdnem lebukott az anya és újszülött kislánya.)”

Ortutay politikai szerepvállalásának története külön tanulmányt érdemelne, mert tudósi pályaképéhez még vázlatos formában is nehezen illeszthető. A rádióhoz kerülven óvatosan, de következetesen a maga útját járva politizált. Rádióelőadásra gyakran felkért olyan írókat, tudósokat, politikusokat, akiknek írásait a lapok csak vonakodva vagy egyáltalán nem közölték. Egymást gyanakodva figyelő értelmiségi csoportok között játszott közvetítő szerepet, s különböző „szekértáborok” hallgatták meg összefogásra buzdító érveléseit. Pártonkívüliként a közös pontokat kereste egy németellenes, baloldali tömörülés létrehozásához.

Részt vett a Márciusi Front munkájában, az 1937. március 15-én nyilvánosságra hozott 12 pont kidolgozásában. Kállai Gyula tanúsítja, hogy a Front kiadványának aláírói között csupán taktikai okból nem szerepelt a neve. Ortutay pozícióját a rádiónál senki sem kívánta nyílt szerepvállalással kockára tenni, a Front vezérkara sem. A volt szegedi fiatalok ezekben az években illegális kommunistákkal, Kállai Gyulával, Földes Ferencel, Orbán Lászlóval tartottak kapcsolatot, s néhányan odakerültek Bajcsy-Zsilinszky Endre Pannóniabeli asztalához is. (Ortutayt a Magyarságtudomány elindításáért kedvelte meg, s fogadta lassan bi-

zalmába, barátságába a neves politikus.)

1940-ben már nyíltabban vállalta politikai kapcsolatait. Az Egészségügyi Minisztériumban szervezett ülések előadói között ott volt Ortutay is, akárcsak Erdei és Hont Ferenc. Ezek a rendezvények valójában antifasiszta szervezkedésé alakultak át, mígnem a rendszer betiltotta a folytatásukat.

1941-ben Hont Ferencsel megalakította a Magyar Munkaközösségnek elnevezett népfrontos jellegű, értelmiségi tömörülést. Tagjai között kommunisták is voltak, így Kállai Gyula és Orbán László. Később ebből a csoportból nőtt ki Hont, Major Tamás, Gobbi Hilda

nagy tömegeket megmozgató kulturális tevékenysége, szavalóest sorozata is. Különösen a Vigadóban rendezett estek visszhangja volt emlékezetes. Ortutay egyik szervezője volt az 1941. október 31-én a Kerepesi úti temetőben kialakult háborúellenes tüntetésnek. Ehhez Kossuth és Táncsics sírjának megkoszorúzása szolgáltatta az ürügyet. A Népszava 1941-es karácsonyi számában nem olvasható a neve, de Kállai Gyula elmondta, megírta, hogy meggyőződéses antifasisztaként segítette a szám megszületését, s neves közreműködőket nyert meg hozzá. „Ebben az időben már nem egyszerű szimpatizánsnak, hanem a

Kommunisták Magyarországi Pártjával együttműködő harcos-társnak tekintettük” — írja Kállai. 1941 őszétől kezdve aktív szervező szerepet játszott a Történelmi Emlékbizottság létrehozásában. Ennek deklarált célja a magyar történelmi hagyományok ápolása, valóságos feladata az antifasiszta erők tömörítése volt. A kommunista vezetők Ortutaytól kértek javaslatot további neves értelmiségi személyiségek bevonására. Kállai Gyulával együtt kerestek fel olyan neves írókat, tudósokat, mint Ilyés Gyula, Kodály Zoltán és Szekfű Gyula. 1942. március 1-jén 28 neves személyiség aláírásával jelent meg közlemény a sajtóban

a Magyar Történelmi Emlékbizottság megalakulásáról. Ortutay nevét azonban nem találjuk közöttük. Ennek okát szintén Kállai Gyula világította meg: „Sajnálhatjuk, hogy neve mégis hiányzik az aláírók listájáról. A rádiónál betöltött állása — az elbocsátás bizonyossága miatt — ezt nem tette lehetővé. Mérlegelni kellett, hogy szervezkedésünk szempontjából mi a hasznosabb: ha nyíltan színpadra lép, vagy ha neve rejtve marad és rádióbeli munkájával továbbra is segíteni tudja törekvéseinket. Együtt döntöttük ezt el, nem kevés lelkiismereti vívódás közepette.” Tegyük hozzá, 1942 tavaszán a kolozsvári katedrára gondolva is tar-

tózkodnia kellett az aláírástól. 1942. március 15-én ott volt a Történelmi Emlékbizottság konzultációval egybekötött ülésein a pesti Petőfi szobornál.

A Belügyminisztérium figyelemmel kíserte az 1942-ben létrejött Magyar Front munkájában vállalt szerepét is. Mint előbb már volt róla szó, a szélső jobboldalnak is voltak értesülései Ortutay kommunista kapcsolatairól. Vajna Gábor parlamenti felszólalásában Szekfűt és Ortutayt nemzetárulással vádolta. Tény, hogy az illegális Szabad Nép elleni perben Bajcsy-Zsilinszkyvel, Szekfűvel és Joó Tiborral együtt tanúsította: Kállai Gyula és perbefogott társai jó

hazafiak; háború és fasizmus elleni cikkeiket a magyar nép érdekében írták.

Bajcsy-Zsilinszy Endrét a harmincas évek végén ismerte meg személyesen, amikor csatlakozott a Pannóniában hetenként összeülő társasághoz. 1939-ben Bajcsy-Zsilinszky belépett a kisgazdapártba, s szoros kapcsolatot tartott a „szegedi mag” — Ortutay, Tolnai, Reitzer, Baróti — köré gyűlt értelmiségi csoporttal. A kisgazdapártban elsősorban ők alkották a párt irányítását is kezébe vevő politikus „háterszágát”. 1943 tavaszán aztán deklaráltn is megalkult a Kisgazdapárt Polgári Tagozata. Tagjai között az említett

szegediek mellett ott volt Barcs Sándor, Pálffy György, Sólyom László, Novák Károly, Mihályfi Ernő, Major Tamás, Várkonyi Zoltán, Rubletzky Géza és sok más fiatal értelmiségi. Ez a Polgári Tagozat lett a kisgazdapárt balszárnya. Különböző munkabizottságokat szervezett: külügyit, gazdaságpolitikait, katonapolitikait, művelődéspolitikait. Ez utóbbi vezetését Ortutayra bízta. Feladatuk kapta az új oktatási rendszer tervezetének kidolgozását.

Az egykori Szegedi Fiatalok ebben a Bizottságban is összetartottak, s hetenként találkoztak. Hétfőnként tartott összejöveteleiket tréfásan *Medvének* nevezték. Rad-

nótinak egyik Ortutayhoz írott levelében olvasható: „Hiába, a Medvének Te vagy a lelke. A fiúk szabotálják. [Tolnai] Gábor el-süllyedt a munkában . . .” Az 1943. július 22-én kelt sorok szerint ezt a kis közösséget is főként Ortutay agitálása tartotta együtt, emberi melegségét azonban mind áhították. Radnóti 1942 augusztusi levelében írta barátjának: „... gondolatok rám hétfőként s legyetek együtt. S dolgozzatok helyettem is.” Ez a „megtartó közösség” segített Ortutaynak is a csalódások elviselésében és ez támogatta újabb feladatvállalásaiban.

A művelődéspolitikai bizottság hatékonynak bizonyult, mert olyan

tervezetet dolgozott ki, amelyre hagyatkozva a felszabadulás után megvalósulhatott az iskolák államosítása, az új közoktatási rendszer. Ortutay visszaemlékezéseiben más-más részletet közölt a tervezet születéséről: „1942–44 között már elkészítettem barátaimmal együtt az új magyar köznevelés tervezetét, s ezt a Kiszegzárpart baloldali polgári tagozatának művelődési programjaként már 1945 tavaszán kinyomtattuk.” Másutt Bajcsy-Zsilinszky és az illegális kommunista párt egyetértését említi: „Tervezetünket, amikor már végleges formába öntöttem, úgy 1943 derekán megmutattam Bajcsy-Zsilinszky Endrének is. Novák

Károly pedig eljuttatta az illegális kommunista párt vezetőihez, s el is fogadták, mint a felszabadulás utáni időszak egyik lehetséges platformját. Zsilinszky a legnagyobb érdeklődéssel olvasta ezt az iratot [...]. Tervezetünk tűzbe hozta, a felszabadulás különböző koalíciós kérdéseinél is fontosabbnak tartotta." Maga részét és barátai közreműködését megvilágító sorait sem felesleges szó szerint idézni: „Megfogalmaztam, amilyen tömören, s amilyen félreérthetetlenül csak tudtam téziseimet, s mielőtt a mi bizottságunkban vitára bocsátottam volna, sokat vitattuk azt magunk között Baróti Dezsővel, [Radnóti] Miklóssal,

Tolnai Gáborral. Ha a munkatábor engedte. Hont is beleszólt a vitába. Ezért aztán nem is csoda, amikor 1945 őszén kiadtuk a Kisgazdapárt közoktatási irányelveit [...] az ötödik oldalon a jegyzet nevem mellett szegedi barátaimat nevezi meg, mint akik legtöbbet segítettek e dokumentum elkészítésében ..." (*Fényes, tiszta árnyak*, 209., 306., 312.).

A német megszállás idején életet mentett, részt vett a Görgye zászlóalj, a fegyveres ellenállás szervezésében. Pest felszabadulása után a Nemzeti Múzeum alatti óvóhelyről egyenest Kállai Gyulához sietett a kommunista párt központjába. Kállai bemutatta Vas

Zoltánnak, s javasolta, bízzák meg a romokban heverő Rádió vezetésével. A megbízatás körülményeit mindketten megírták. A megbízás ötlete Bajcsy-Zsilinszkytól származott, aki azt is meghagyta, mi legyen a rádió első mondata a felszabadulás után: *(A magyar rádió végre magyar.)* Ortutay örült a megbízatásnak és nagy lendülettel látott neki a helyreállításnak. „Szervezett, buzdított, kilincsel, s ha kellett — írja Kállai — vitázott és veszekedett is.” Magával ragadó, lelkes optimizmus nélkül aligha szólalt volna meg 1945. május elsején a rádió szignálja. Egészen 1947-ig, miniszteri kinevezéséig irányította a Magyar Rádió és az

akkor még hozzátartozó Távirati Iroda — közös néven Magyar Központi Híradó — munkáját. Kítűnő írók, rendezők léptek a rádió kötelékébe ezekben az években.

1945-ben nagyon várták haza Radnótit, de hiába. Bizonyosságot keresve végül bizottságot szerveztek holttestének felkutatására. Győr mellett, az abdai tömegsírban találták meg. Zsebében viszonylag épségben volt még az utolsó verseit tartalmazó notesz, melynek első lapjára öt nyelven írta a költő: „Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéri megtalálóját, hogy juttassa el Magyarországra, Ortutay dr., egyetemi magántanár cí-

mére: Budapest VII., Horánszky u. 1. I." Egyetértünk Sarkadi László véleményével (Népszabadság, 1985. márc. 23.): „Ez a legszébb erkölcsi bizonyítvány, amit valaha kiállítottak.”

Visszakanyarodva a tudósi pályához professzori kinevezését kell először említeni. 1945. szeptember 5-én elhunyt Viski Károly, s rövid időn belül másodszor is gazda nélkül maradt a budapesti egyetem néprajzi tanszéke. Ortutay már az 1945/46-os tanév második szemeszterétől kézbevette a tanszéket, s a fennmaradt tanrendek szerint egymagában látta el a néprajzi oktatást. Ez a helyzet megmaradt az 1946/47-es tanév első

félévében is, amikor az előző szemeszterhez hasonlóan, *A népi műveltség szerkezete*, illetve *Népművelési műfajok* címen tartott heti 2-2 órás kollégiumot. Ezen előadásait heti 1 órás néprajzi szeminárium egészítette ki. A tanév második felében kapcsolta be a néprajzi oktatásba Dégh Lindát és Vajda Lászlót. Éppen időben, mert miniszteri kinevezése miatt meghirdetett óráit 1947 tavaszán már nem folytathatta, — helyettesítését Szendrey Ákos és Vajkai Aurél látta el magántanári minőségben. Minisztersége idején nem vett részt az egyetemi oktatásban. Neve csak az 1950/51-es tanév tanrendjében jelent meg ismét.

Ortutay professzori kinevezését a Kar Eckhardt Sándor és Schwartz Elemér 1945 őszén kelt javaslata alapján kérelmezte. Mindketten elismerő szavakkal méltatták addigi tudományos és szerkesztői, szervezői eredményeit. Kitértek a *Magyar népművészet* c. művét ért bírálatra is. Eckhardt szerint: „E művét sok támadás érte, de e támadásokban a politikai tendencia igen érezhető volt, s Ortutay válaszában alaposan válaszolt a felhozott kifogásokra.” Schwartz Elemér is kinyilvánította, hogy Ortutay alaposan megfelelt a könyvét ért kritikákra. Úgy vélte, hogy a kritikának „inkább a hangja, mint ténymegállapításai voltak bántóak”.

Schwartz maga is tett bíráló megjegyzéseket. „Ortutay fejtegetéseivel nem mindenben értünk egyet. Nem fogadjuk el a népre vonatkozó felfogását, amely szerint a nép egy a parasztsággal. Ez elképzelésen ma már túl vagyunk [...]. Azt sem bánnánk, ha módszere filológiaiabb, a lap aljai apparátusa pedig bővebb és pontosabb lenne.” Ajánló sorait azonban elismerő szavakkal és annak kijelentésével zárja, hogy „Ortutay Gyulánál jobb néprajzistánk [sic!] nincs”.

Professzori kinevezése 1946-ban a magyar néprajzi kutatás történetének új, korszakos fordulópontja volt. Szakmai elismerésének legalább ennyire fontos esemé-

nye, hogy 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Székfoglalóját a Bukovinából hazahozott székek és a háború utáni földosztással, spontán népmozgással és szervezett telepítésekkel felerősödő migráció vizsgálati programjának szentelte. *A mai magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás* címen tartott székfoglalója Vajda László lapalji jegyzeteivel megjelent a *Két előadás* című kötetben. Nyomában indult meg a bukovinai székek kultúráját változásában rögzíteni kívánó munkaközösség — Belényesi Márta, Dégh Linda, Diószegi Vilmos és mások közreműködésével végzett — kutatómunkája.

Filológiai apparátussal bíbelődni ezekben az években már végképp nem jutott ideje. 1945-ben a kisgazdapárt képviselőjeként bejutott a Parlamentbe, s részese lett az országgyűlési küzdelmeknek. Tagja lett a párt politikai bizottságának is, ahonnan a baloldali blokk mellett tett sajtónyilatkozatáért hamarosan kizárták. 1946-ban a párt öreg vezetői egyre nagyobb gyanakvással figyelték a Polgári Tagozat fiatal értelmiségi csoportját.

1947 márciusában, a koalíciós idők pártharcainak közepette neveztek ki vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Végre elérkezett az idő, hogy közoktatási koncepcióját, tervzetét elfogadtassa a gya-

korlatban. Az egyházi iskolák államosításának, a fakultatív vallás-oktatás bevezetésének gondolatát azonban az egyházak elutasították. Legerőteljesebben a római katolikus egyház állt ellen. Szegeden tüntetést, más városokban is zavargást szerveztek az államosítás megakadályozására. Ortutay sorra felkereste az egyházi vezetőket. Legemlékeztetesebb — Mindszenty hercegprímásnál tett — látogatását, illetve annak előkészítését így beszélte el csaknem három évtized múltán: „Az első eligazító beszélgetés után felkeresett az I., azaz a katolikus ügyosztály főnöke, Beresztóczy Miklós, aki azért jött, hogy aláírasson velem egy levelet,

az első miniszteri levelem. Mindszenty József hercegprímásnak szóló levél volt, az ügyosztály már előkészítette, csak alá kellett volna írnom. Megtanultam, hogy minden levelet el kell olvasnunk, amit aláírnak, s ezt a levelet érdemes volt elolvasnom. Minden mondatára emlékszem, de elég lesz ennek a kegyesen alázatos levélnek, amelyben kihallgatást és útmutató tanácsot kérnék, a záró formuláját idéznem: «Bíborának szegélyét alázatos fiúi tisztelettel csókolja,» aláírás. Meghökkenve, némi íróniával kérdeztem: Miklós, csak nem gondolod, hogy én ezt aláírom? Erősködött: Miniszter uram, ez csak amolyan hagyományos

formula, minden elődöd így kért kihallgatást, le is hoztam néhány ilyen levelet. Nyilván gondolta, hogy kellenek a bizonyítékok. Tedd csak vissza azokat a leveleket az irattárba, majd diktálok én egy újat. Diktáltam is néhány udvarias rövid sort, kértem jelölje ki a prímás a találkozás időpontját.”

A találkozás létrejött, a tárgyalás rövid és nagyon hivatalos volt. Ortutay felhívta az érsek figyelmét 1945 őszén kiadott művelődéspolitikai tervzetére, s nem titkolta, hogy az egyházi iskolák helyzetén változtatni kíván. Magabiztosan azt is közölte vele, hogy ha tovább folytatódnak a minisz-

ter személye ellen is irányuló zavargások, egy héten belül benyújtja a parlamentnek a fakultatív hitoktatásra és az államosításra vonatkozó törvényjavaslatot, s az meg is fogja szavazni. Másnap megszűntek a tüntetések, s a válásoktatás ügye — Révai, Darvas József és Justus Pál egyetértésével — egyelőre lekerült a napirendről.

Ortutay nevéhez fűződik az iskolák államosítása (1949), ami nem csupán a törvényjavaslat elkészítéséből és beterjesztéséből állt. Sokkal több munkát kívánt az ezernyi felekezeti iskola átszervezése, működési feltételeinek, költségvetésének megteremtése, sze-

mélyi kérdéseinek megoldása. Új tantervek, új tankönyvek kidolgozása, a magyar általános és közép fokú oktatás gyökeres átalakítása történt meg az ő irányításával hihetetlenül rövid idő alatt. A nyolcosztályos népiskoláról és iskolai kötelezettségről szóló 1940: XX. törvénycikk felemás, következtelen rendelkezéseit Ortutayék koncepciója váltotta fel az új törvénycikkben, s így joggal kapcsolják nevéhez a nyolcosztályos általános iskola megteremtését is.

1949-ben két új egyetem, a veszprémi és a miskolci alapításával folytatták a felsőoktatás strukturális átalakítását. Ennek jegyében szervezték meg a Műegyetem

egyik kis karából az önálló Marx Károly Közgazdasági Egyetemet még 1948-ban, s létesítettek pedagógiai főiskolákat. Az első Szovjetunióba indított ösztöndíjasok kiválogatása, seregnyi munkás-paraszt fiatal egyetemre juttatása közben arra is jutott ereje, hogy *Művelődés és politika* címen kötetbe rendezze és kiadja idevágó írásait, beszédeit (1949). Kulturális egyezmények előkészítése, megkötése végett többször járt hivatalból külföldön ezekben az években. A népi demokráciák oktatási minisztereit az iskolai tankönyvek országok közötti egyeztetésére szólította fel, a népek közti megértés, tolerancia fejlesztése érdekében.

Azonban a Rajk-perrel és a magyar—jugoszláv viszony megromlásával jelezhető politikai fordulat hamarosan szertefoszlatta ezeket a reményeit. Számára is nehéz, keserves évek következtek.

Helyzete már 1949 tavaszán kezdett megváltozni, miközben az általa vezetett minisztérium a felsőoktatás átszervezésén, új egyetemek, főiskolák alapításán fáradozott. Egyre inkább éreznie kellett, hogy a vezetés kicsúszik a kezéből, s valójában az MKP Horváth Márton bizottsága dirigál a házban. Megúnván a kész helyzeteket, már 1949 májusában felajánlotta a lemondását Rákosinak. Ő azonban bizalmáról biztosította, s még az ellene szóló friss feljelentést is a kezébe adta, nem

titkolva az aláírók nevét. Így hát 1949-ben maradt még a miniszteri székben. Az esztendő három jelentős néprajzi eseményében volt meghatározó szerepe: 1. Néprajzi tanszék felállítását rendelte el a debreceni egyetemen, melynek élére Gunda Bélát nevezte ki. Gundának — más kolozsvári professzorokkal együtt — román kívánságra kellett akkor visszatelepülnie Magyarországra. 2. A Magyar Néprajzi Társaság évi közgyűlésén (június 22-én) a Társaság elnökeként bejelentette a „fordulatot”. Abban az időben tudományáganként változó intenzitással folyt az államhatalom által elrendelt eszmei harc. A hatalom ragaszkodott

ahhoz, hogy ideológiai szempontból elmarasztalható kutatókat név szerint bíráljanak. A bírálat feladatát Ortutay más társasági elnököknél tapintatosabb módon látta el, de így is évtizedekre szóló személyi konfliktusba keveredett. 3. 1949 novemberében alá kellett írnia a Néptudományi Intézet feloszlatásáról szóló miniszteri rendeletet. Keserves lecke volt ez számára. Tudta, hogy egyik legfontosabb kutatóhelyétől fosztják meg a szakot. Ráadásul olyan közeli barátok, tanítványok maradtak átmenetileg állás nélkül az intézet megszüntetésével, mint Tálasi István, K. Kovács László, Dégh Linda, Vajda László és mások. Az a két

évtized, amit 1949-től 1967-ig, az MTA Néprajzi Kutató Csoportja alapításáig eltelt, hosszú időre visszavetette a hazai néprajzi kutatást. Különösen a gyűjtő és rendszerező, dokumentáló munka soha vissza nem térő alkalmainak elmulasztását érezte meg a szak. Jórészt ezek az elvesztegetett évek okolhatók a szak megújulásának elmaradásáért, a feladatok torlódásából származó és napjainkig sem szűnő időzavaráért. Tudta ezt Ortutay is, de egyetlen emlékező írásában sem tért vissza a Néptudományi Intézet feloszlásának körülményeire.

A miniszterségről még két alkalommal akart lemondani, látván

a Népművelési Minisztérium felállítását és az általa vezetett főhatóság bomlasztását. Negyedszázad múltán írta életének erről a szakaszáról: „Mind a három lemondásomat elutasították, aztán 1950 februárjában, aznap született Zsuzsi lányom, hívatott Rákosi Mátyás. Röviden közölte, hogy felmentenek tisztségemből s az egyetemi tanári munka mellett az általam felállításra javasolt Múzeumi és Emléki Központ elnöke leszek. Kértem, ez utóbbi maradjon el, ő ragaszkodott a döntéshez. Megírtam a háromsoros lemondó levelet, és új korszak kezdődött az életemben.” (Valóság, 1975. 5. 11.)

Ortutay új hivatalában is rögtön feltalálta magát. Kitűnő munkatársakat, hozzáértő szakembereket gyűjtött maga köré (Dercsényi Dezső, Gerő László, Domanovszky György, László Gyula, Pogány Ö. Gábor). Háború által megtizedelt, széthullott múzeumi hálózatot hozott egységes elvek szerint rendbe. Anyagiak hiányában néhány múzeumi épület tatarozásán, kisebb vidéki múzeumok létesítésén túl nem sokat tehetett a tárgyi feltételek javításáért. Annál több eredménye volt a múzeumok gyűjtő, nyilvántartási, kiállítási és tudományos tevékenységét fellendítő pezsgő szellemnek, amit e területre vitt. Igényes vitákat, konferenciá-

kat rendeztek, melyeken kidolgozták a magyar múzeum- és műemlékügy alapelveit, fejlesztésének máig ható koncepcióját. Vezetésével dolgozták ki a „múzeumi tudományok” (régészet, néprajz, művészettörténet) első országos öt-éves tervét is. A Múzeumi Központ munkáját azonban erősen korlátozta a felügyeleti szervek bizalmatlansága. Elismerés helyett ellenőrköt, vizsgálatokat kaptak. Éppen eleget mondanak erről Ortutay emlékező sorai: „Három évig »hajtásban» éltem, ha úgy tetszik üldözöttként. A miniszteri poszthoz szokottan — s egy fiatal férfinek is — nehezen elviselhető létforma volt ez. De egy kapasz-

kodóm volt: az egyetemi munka. 1952 novemberében megszégyenítő minisztériumi tárgyalás után határozat született, a Központot fel kell számolni, olvadjon bele a Népművelési Minisztériumba.”

1953-ban megszűnt parlamenti képviselősege, amit nem sajnált, hiszen a politikában már 1950 óta nem vett részt. A kisgazdapárt feloszlata után pártonkívüliként élte meg a koncepciók perek időszakát. (A Rajk-per áldozatai közül Pálffy Györgyöt és Sólyom Lászlót a Kisgazdapárt Polgári Tagozatából jól ismerte, baráti köréhez sorolhatta.)

Az 1950-es évek Ortutay számára nemcsak a politikai félre-

állítás, hanem a tudományos kutatáshoz és az egyetemi katedrához való visszatérését is jelentették. Szakmai szempontból ismét értékes, termékeny évek következtek. 1950 őszétől hetente 5-7 órát tartott az egyetemen, s újabb tanítványok sorát nevelte. Folytatta csaknem tíz éve abbahagyott szabolcsi gyűjtőútjait. Lacza Mihály személyében ismét kivételes mesemondóra bukkant, akitől kötetre való — máig kiadatlan — népmesét gyűjtött. „Megújulás volt számomra ez az egyetemi, ez a gyűjtőmunka” — írta jó húsz év múltán. 1955 nyarán Csehszlovákiában végzett hosszabb néprajzi terepmunkát. Meleg barát-

ságot kötött a cseh és szlovák kol-
légák javával, s némi irigységgel
látogatta sorra a Prágában, Brünn-
ben és Pozsonyban működő aka-
démiai néprajzi intézeteket. Tanul-
mányútjáról hazatérvén a szakmai
beszámoló mellett cikket írt a Sza-
bad Népbe *Mátyás király és Kos-
suth Lajos nyomában* címmel. Eb-
ben ismertette a szlovák, morva
néphagyományok, történeti em-
lékezet bennünket nagyon is kö-
zelről érintő adalékait és leszö-
gezte: „... a néprajz nem sovi-
nizta, de nemzeti tudomány, a
népeknek azokat a legsajátabb, leg-
jellegzetesebb vonásait feltáró tu-
domány, amellyel a világ kultu-
rális kincséhez hozzájárultak.” 1956.

szeptemberében ismét Csehszlová-
kiába utazott néprajzi gyűjtőmun-
kára. Munkatervében akkor a dél-
szlovákiai magyar tájak népmese-
kincsének gyűjtése szerepelt. Ha-
zaérkezése után — 1956. október
21-én — minifon tekercseit át-
játszás végett átadta a Rádiónak.
Sajnos a Csallóközben, Zoboral-
ján, Hontban és Losonc vidékén
gyűjtött értékes anyagát soha töb-
bé nem kapta vissza. Valószínűleg
elpusztult az általános felfordulás-
ban, az ötvenhatos zűrzavaros őszi
napokon.

Az ötvenes évek kényszerű visz-
szavonultságát magyar népköltési
gyűjtemények kiadására is felhasz-
nált. Két vaskos kötetet adott ki

Kálmány Lajos hagyatékából *Történeti énekek és katonadalok* (1952), illetve *Alföldi népballadák* címen. Megszerkesztette és kiadta Kiss Lajos nevezetes munkáját, *A szegény ember életét* (1955), s mindent megtett az „Atya” másik forrásműve, a *Régi Rétköz* (1960) megjelentetéséért is. Segítette Kiss Lajos vásárhelyi vonatkozású tanulmányainak kiadását. Katona Imrével összefogva két kötetben megjelentették a *Magyar paraszttmesék* színe-javát (1951–1956), amit 1960-ban követett majd a háromkötetes, csaknem 3000 oldalas *Magyar népmesék*. 1955-ben a *Magyar népköltészet* címen kiadott antológiájába egy-egy kötet népballadát,

népdalt és népmesét válogatott össze. Ezen — iskoláknak és a művelt nagyközönségnek szánt — kiadványok mellett folytatta a tudományos igényű forráskiadvány az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának szerkesztését is, melyben egyre-másra jelentek meg tanulmányainak gyűjtései, eredeti anyagai.

Ortutay szilárdan hitte, hogy a folklór közelebb hozza egymáshoz a népeket, hogy a népmesékben megnyilatkozik a népek egész érzelem- és gondolatvilága, kifejeződik bennük a nép öröme és bűja, kultúrájának nemzeti jellege és nemzetközisége. Ezért javasolta Wolfgang Steinitznek mindjárt

megismerkedésük alkalmával — 1955 tavaszán — egy olyan sorozat megindítását, amely a népek legszebb meséit foglalja kötetekbe. Steinitznek — a nagynevű uralista nyelvésznek és folkloristának — nemcsak tetszett az ötlet, de kellő tekintéllyel és eszközökkel is rendelkezett a sorozat megindításához. Mindjárt fel is kérte Ortutayt, működjék közre a sorozat szerkesztésében, és vállalja el az első kötet összeállítását. A sorozatot negyven-hatvan kötetre tervezték, s Ortutay buzgalmának köszönhetően már 1957-ben megjelent az első darab *Ungarische Volksmärchen* címen. Ezt a német nyelvű antológiát finn, orosz, cseh,

angol és újabb német redakció követte, külföldi figyelmet s rokonszenvet keltve mesélő népünk, folklórunk iránt. Már előbb, 1956-ban beválasztották a Fabula című folyóirat szerkesztőbizottságába, neves európai tudósok társaságába.

A magyar népköltészet külföldi megismertetésével párhuzamosan nagy erőfeszítéseket tett a világ folklórjának hazai recepciójáért. Még Radnóti-val együtt készítették elő a *Karunga, a holtak ura* c. néger mesegyűjtemény magyar kiadását (1944). Ezt az antológiát 1957-ben ismét kiadta, az előző évben pedig a francia népköltészet gyöngyszemeiből készült antológiához írt előszót. Ezek a kötetek

készítették elő a talajt az Ortutay által régen szorgalmazott *Népek meséi* címen megindult, s azóta is nagysikerű, élő sorozat számára.

„A nehéz magányosság” éveit megnehezítették számára a néprajz szak belső intrikái, melyeket emlékezéseiben soha sem kívánt részletezni. Elejtett megjegyzéseiből azonban kiderül, hogyan élte át a támadásokat. „Annyit mégis írnék, hogy 1955 után jó néhányan látták, régóta nem vagyok az a támadhatatlan, akinek véltek, s bizony egyre inkább hol burkolt, hol nyílt intrikák, központi támadások közepette találtam magam. Ekkoriban ez már nem túlságosan bántott, nem az 1940–44 közötti

évek védtelenségében éreztem magam. Hirtelen elhatározással, a tanszékem kivételével minden néprajzi funkciómról lemondtam, kezdve a Néprajzi Társaság elnökségén, folyóiratszerkesztésig. Azt jó volt tudnom, hogy korombéli, szakmai barátaim közül Tálasi, Domanovszky György, K. Kovács László mindvégig barátaim maradtak, ahogy azok maradtak a legnehezebb éveimben is az én „szegedi” kollégiumi társaim, a „Fiatalok”. (Valóság 1975/5.) Itt nem említi támaszai között — talán az evidencia okán — tanszékének hűségesebb oktatóit. Másutt azonban, például a Steinitzcel való megismerkedésére emlékezve, többször

hivatkozik azokra a lakásán tartott, teázó tanszéki megbeszélésekre, amelyeken a hivatali ügyekkel foglalkoztak legkevesebbet, annál többet tudományos és szakmai kérdésekkel, a szak hazai és nemzetközi fejleményeivel. Ehhez a kis közösséghez — melyet Ortutay személye kapcsolt össze — az ötvenes években Dégh Linda, Dömötör Tekla és Katona Imre tartozott szorosabban.

A PÁLYA CSÚCSÁN

(1957–1978)

Ortutay politikai és tudomány-szervező tevékenysége 1957-től kezdve bontakozott ki ismét. Amikor megválasztották a Hazafias Népfront főtitkárává, újra magával ragadta a közélet, a politika. Nyolc évig, 1964-ig töltötte be kényes megbízatását, s nem csekély részt vállalt a társadalmi konszolidációban. Eközben politikai nagygyűléseken szónokolt, ideológiai agitátorként taposta a sarat, azaz neves értelmiségiek és parasztok százait megnyerve segítette a kibontakozást. 1958-ban ismét or-

szágygyűlési képviselővé választották, s haláláig tagja maradt a parlamentnek. Ezt a megbízatást kevesen vették nála komolyabban: hűségesen látogatta Bács-Kiskun megyei választóit, és érdekükben gyakran vetette latba nem csekély befolyását. 1970—78 között az országgyűlés Kulturális Bizottságának elnökeként kamatoztatta a hosszú politikusi múlt tapasztalatait és páratlanul gazdag műveltségét. 1958-ban az Elnöki Tanács tagjává is megválasztották, s húsz éven át, egészen haláláig megmaradt e legmagasabb testület tagja. Ebben a két évtizedes életszakaszában vitathatatlanul egyike volt a magyar értelmiség legmarkánsabb

arcélú, legtekintélyesebb közéleti képviselőinek.

Ortutayt az éllette, ha párhuzamosan több poszton kellett helytállnia. 1957 júniusában Hévízről — ahol reumáját kezeltette — rendelték be a minisztériumba. Ott azzal fogadták, hogy válságban van az Eötvös Egyetem vezetése, vállalja el a rektorságot. Egyik visszaemlékező írása szerint szabadkozott eleget, s hivatkozott a Népfrontban ráváró feladatokra, de végül is nem tudott nemet mondani. Bizonyára izgatta ez a munka is. S hogyan tudott helytállni a kettős szorításban? Erre a kérdésre a rektori székhelyben és a TIT-ben is utódja, Ádám György professzor

adta meg a választ: „Az Eötvös Loránd Tudományegyetem mai arculata viszont minden vonatkozásban Ortutay «keze nyomát» viseli magán: joggal állíthatjuk, hogy egyetlen vezető, egyetlen rektor sem tett annyit egyetemünk rangjának, presztízsének emeléséért, mint hétéves rektorsága alatt Ortutay Gyula!”

Ő maga azonban elégedetlen volt rektori teljesítményével: „... félek — írta 1975-ben — akkoriban keveset tehettem az egyetemért, pedig eleget instanciáztam ügyei jobbra fordításáért. A Parlament Kulturális Bizottságában azóta is hányszor kellett, szinte régi adósságként újra meg újra

elővennem az ELTE nehéz gondjait.” Tény, hogy saját tanszékét és szakját a működési feltételek tekintetében inkább elhanyagolta, mint fellendítette hivatali ideje alatt, s ebben méltó társa volt a Bölcsészettudományi Kar dékán-ságát ugyanakkor viselő Tálasi István is. „Szemérmes koldúsnak üres a tarisznyája” — tartja a közmondás, s mondogatták a tanszéki munkatársak.

1964-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökévé választották, s ebben a közéleti tisztségében élete végéig megmaradt. Együttjárt ezzel a hivatalával a Valóság c. folyóirat szerkesztőbizottságának vezetése is. Ezt a mun-

káját, a lap köré tömörült szerkesztői kollektívát különösen szerette. Elnöki székéből betekintése volt a Gondolat Könyvkiadó és a József Attila Szabadegyetem irányításába. A Népfrontnak 1964-ben alelnöke lett, s továbbra is támogatta az általa kezdeményezett, s egyre terebélyesedő honismereti mozgalmat. Mindkét tisztségében — a TIT-ben és a Népfrontban is — saját művelődéspolitikai eszméit követve, teljes aktivitással fáradozott a közműveltség szintjének emelésén.

A közéleti teendőik, a változó hivatali feladatok elvonták saját tudományos munkájától. Állandó feszültségben élt amiatt, hogy tu-

dományos kutatásait is folytatni kívánta. 1958-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. Székfoglaló előadását *Variáns, invariáns, affinitás* címen tartotta meg és a szájhagyományozó műveltség törvényszerűségeit boncolgatta benne. Ez az elméleti kérdéskör pályakezdésétől fogva élete végéig foglalkoztatta. Az 1960-as években azonban tudományos munkássága megcsappant, s már ritkán írt új témáról. Új könyveiben régebbi tanulmányait, cikkeit, előadásait gyűjtötte össze. Három gyűjteményes kötete, az *Írók, népek, századok* (1960), a *Halhatatlan népköltészet* (1966) és a *Fényes, tiszta árnyak* (1973) főként

tudománytörténeti, művelődéstörténeti cikkeket tartalmaz. Még válogatott dolgozatainak angol nyelven kiadott kötetében, a *Hungarian Folklore*-ban is (1972) kevesebb a konkrét tárgyelemző, az elméleti-módszertani dolgozat, mint a tudománytörténeti esszé.

1967-ben az MTA Nyelv- és Irodalomtudományos Osztályának vezetője, s egyben a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének tagja lett. Két ciklusban betöltött osztályelnökségét dinamizmus, sok irányú érdeklődés és naprakész tájékozottság jellemezte. Szabolcsi Miklós írásából tudjuk, hogy Ortutaynak fontos szerepe volt a Bartók Archívum, majd a

Zenetudományi Intézet felállításában, az Altaisztikai Kutató Csoport és a Kőrösi Csoma Társaság megalapításában, az Irodalomtörténet c. folyóirat újraindításában, a stilisztikai, romanisztikai, germanisztikai bizottság megalakításában stb.

Közéleti feladatai, változó hivatalai mellett is mindig megtartotta vezető, irányító szerepét a néprajztudomány hazai életében. Egy rövid megszakítástól eltekintve 1945-től haláláig elnöke volt a Magyar Néprajzi Társaságnak. A Társaság ügyeinek intézésében operatív módon vett részt, telefonált és levelezett, vezette elnökségi, választmányi és plenáris ülés-

seit, elnökölt közgyűlésein, vándorgyűlésein, kisebb-nagyobb nemzetközi rendezvényein. A Néprajzi Társaságot Hunfalvy Pál szellemében vezette, s olyan egyesületnek tekintette, amely a néprajz minden hazai munkását hivatott tömöríteni, összefogni. Hoszszabb ideig főszerkesztője volt a Társaság folyóiratának, az *Ethnographiának* (1949–1956), s az *Acta Ethnographica* szerkesztőbizottságát is ő vezette 1950-től 1978-ig.

Tanszékén már az *Acta* megindítása előtt foglalkoztatta az idegen nyelvű szakfolyóirat terve, s 1949-ben kiadta a *Folia Ethnographica* első kötetét.

Ortutay a Néptudományi Intézet megszűnéskor is tudta, hogy a néprajz behozhatatlan hátrányba került a szerencsésebb társadalomtudományokkal szemben. Külföldi útjain — keleten és nyugaton egyaránt — tapasztalhatta a kutató intézetek növekvő szerepét a tudomány világában. Ezért az 1960-as évek elején hazai néprajzi kutatóintézet felállítására tett javaslatot. 1962-ben vezetésével jött létre az ELTE Folklóre Tanszéke mellett egy mindössze hét kutatót számláló kutatóhely, tanszéki csoport. Munkatársainak zöme a Néprajzi Múzeum akkori épületében, a Könyves Kálmán körúton dolgozott. 1967. január 1-jé-

től kezdhetette meg működését az önálló intézet, teljes nevén az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, melynek alapításától haláláig, 1978-ig igazgatója volt. Az új kutatóhely elhelyezése csak 1969-ben oldódott meg, amikor a budai várnegyedben kialakított akadémiai épülettömb egyik emeletén, az Országház utcában kapott megfelelő számú munkaszobát. Igazgatóként Ortutay mindent megtett a néprajzi intézet fejlesztéséért. Nemcsak szervezeti kereteket, működési feltételeket teremtett, de tudományos programot is adott. Programjában a régóta tervezett, de szervezeti háttér nélkül többször meghiúsult, félbemaradt kor-

puszok, kézikönyvek megalkotását állította első helyre. Bekeriült az intézet munkatervébe a magyar néprajzi atlasz, a néprajzi bibliográfia, a mese és más folklórműfajok katalógusai, a néprajzi lexikon, s végül a nagy álom, a magyar népi kultúra népszerű kézikönyve. A szintézist hagyta utoljára, mivel az atlaszt, a lexikont, a katalógusokat ehhez szükséges előmunkálatnak, forrásfeltárásnak és rendszerezésnek tekintette. A lexikon főszerkesztését magára vállalta, s elsősorban neki köszönhető a mű páratlanul gyors megvalósítása. 1975-ig elkészült az összes szócikk a-tól z-ig, de Ő csak az első kötet megjelenését és szép sikerét élhette meg.

Archívumok létesítését, közeli eredményt nem ígérő kutatások támogatását nem szívesen vállalta. Annál többet tett a publikációs lehetőségek bővítéséért, új kiadványok megteremtéséért. Szerkesztésében indult meg a *Néprajzi tanulmányok* c. könyvsorozat (1967) és a *Népi Kultúra — Népi Társadalom* c. évkönyv (1968), mindkettő az MTA Néprajzi Kutató Csoport kiadványaként. Ezek a ma is élő, nívós sorozatok az intézeti műhelymunka megszervezését és a kutatóhely elismertetését egyaránt előmozdították. 1968-ban *Magyar Népművészet* címen indult a szerkesztésében egy újabb sorozat a Corvina Kiadónál. Egy

másik sorozatot *A magyar néprajz klasszikusai* címen a Gondolat Kiadónál indított el 1971-ben. Neki köszönhető *A múlt magyar tudósai* címet viselő könyvsorozat elindítása 1972-ben. Ezt is haláláig szerkesztette, s benne a néprajznak meg a rokontudományainak kiüntetett helyet biztosított.

Ortutay páratlan áttekintő képessége, gyorsasága mellett is halatlan erőfeszítést, munkabírást követelő feladat volt a rázúduló rengeteg kézirat elolvasása, véleményezése, szerkesztése, s a kiadók, szerzők instruálása. Az 1970-es évek első felében a néprajz új divatját, az érdeklődés tömeges megnyilvánulását elsősorban Ortutay

örökmozgó lénye gerjesztette. 1969-től *Kis magyar néprajz* címen előadássorozatot indított a rádióban, amit nem maga írt, hanem munkatársai, de az előadások minden sorát elolvasta. Azokban az években folklórvetélkedők zsűrijének munkáját vezette a televízióban, színpadi adaptációt írt a *Kalevald*-ból, filmforgatókönyvet írt, s elősorolni is hosszú lenne, hogy még mi mindent vállalt a népi kultúra, a folklór megismertetése, népszerűsítése érdekében. Rádiós és televíziós szereplések, újságinterjúk sorozata, fesztiválok, múzeumi kiállítások megnyitói aprózták el idejét. „Mindent vállalt, néha többet is, mint amennyire

egy ember képes” — állapítja meg erről az életszakasról Kállai Gyula. „Állandó rohanásban volt, egyik tanácskozásról a másikra. Gyakran előfordult, hogy egyiknek csak az elején, másiknak csak a végén tudott részt venni. Röviden elmondta véleményét és már szaladt is tovább.”

Közéleti szerepvállalása, tevékenysége nélkül azonban a Néprajzi Múzeum is aligha kapott volna méltó elhelyezést a Kossuth téren. Személyes közbenjárása kellett a Szabadtéri Néprajzi Múzeum megalapításához és kialakításához Szentendrén. Támogatta a vidéken épülő szabadtéri néprajzi gyűjtemények ügyét is.

Az 1960-as évek elejétől nemzetközi kötelezettségei ismét megnöttek. Évekig volt a Finn–Magyar Kulturális Vegyesbizottság magyar tagozatának elnöke. Kus-taa Vilkuna finn professzorral együtt Ő volt a nemzetközi finn-ugrisztikai kongresszusok sorozatának elindítója (Budapest, 1960; Helsinki, 1965; Tallin, 1970; Budapest, 1975) és legfőbb hazai irányítója. A finn–magyar kulturális kapcsolatok ápolásáért a legmagasabb finn kitüntetésekben részesült. Tiszteleti tagja volt a Finn Tudományos Akadémiának, a Szicíliai Tudományos Akadémiának, alelnöke a Folk Narrative Research nemzetközi társaságnak.

1966-ban megkapta a Finn Oroszlán-rend parancsnoki fokozatát. Egyetemi díszdoktorság (Helsinki), nemzetközi folyóiratok szerkesztőbizottsági tagsága (Fabula, Demos), tudományos társaságok tisztségei jelzik külföldi elismertségét. 1961-ben megkapta a palermói Pitré-díjat, 1972-ben pedig a bécsi egyetemen átvehette a Herder-díjat. Újabb hazai kitüntetései közül a protokoll a Magyar Népköztársaság Zászlórendjét és az Állami díjat (1976) helyezi az első helyre. Nem vehette már át személyesen az 1978-ban neki ítelt Akadémiai Nagydíjat. Nem láthatta meg a Balassa Ivánnal együtt írt kézikönyvük, a *Magyar néprajz*

impozáns kötetét sem, amely azóta német és angol nyelven is megjelent, egyszerre szolgálva a hazai ismeretterjesztést és a külföld tájékoztatását a magyar népi kultúráról. A *Magyar Néprajzi Lexikon* első kötetét még kézbe vehette, s örülhetett a kedvező fogadtatásnak, az elismerő recenzióknak, de a további négy kötet megjelenését már nem élte meg.

1978. március 22-én hosszan tartó betegségben hunyt el. Munkáját az utolsó napokig folytatta, s szeme a betegségtől meggyötörve is a végső percig tisztán tekintett ránk.

FALUKUTATÁS ÉS SZOCIOGRÁFIA

Ortutay előbb lett falukutató, mint folklorista, s 1930–1938 között egyike volt a népi szociográfia markáns, elismert egyéniségeinek. Egyetemista korában az agrár-settlement nem elégítette ki sem őt, sem a mozgalom olyan tagjait, mint Erdei Ferenc, Reitzer Béla, Tomori Viola. Az 1931 végén létrejött új szervezeti keretben, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumában is az irodalmi-művészeti érdeklődésű tagok voltak többségben, de az említettek fontos szerepet vállaltak a szociográfiai

mozgalomban, s Reitzer kivételével műveket is kiadtak. Eleinte megmaradtak a népmentés és a népmegismerés programjánál, s nem vállalták a nyílt politizálást. Se jobbra, se balra nem hajtottak végre olyan látványos fordulatot, mint a Sarló, melynek tagjai egy-két év alatt eljutottak az „etnográfiai szocializmustól” a szigorú, ortodox szocializmusig, a forradalom igenléséig. Ortutayék inkább egy-egy szaktudomány, így a néprajz, szociológia, közgazdaságtan, pszichológia művelését választották. Politikai tájékozódásuk is eltért egymástól. A Szegedi Fiatalok közül egyesek a hagyományos baloldalra kerültek (Gáspár

Zoltán, Hont Ferenc, Radnóti), mások a népi táborba jutottak el (Erdei Ferenc és Ortutay), s akadtak olyanok is, akik kívülállók maradtak. A szociográfia gondolata nem a kollégiumból indult el. Először Ortutay Gyula szólt közülük a Fiala Magyarország hasábjain 1933-ban a szociográfia és az etnográfia objektív módszeréről, s a Kollégium fakultatív munkájának céljairól, eredményeiről. A szociográfiát mint mozgalmat 1933 végén 1934 elején Szabó Zoltán és Boldizsár Iván hirdették meg.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumán belül kialakultak kisebb, baráti közösségek. Különös jelentőséggel bírt a falukutatós

szempontjából az Ortutay, Reitzer és Erdei között szövődött kapcsolat, amihez lazább szálakkal Tomori Viola és Bibó István is kötődött. Utóbbi nem volt tagja a Kollégiumnak, művekkel is később jelentkezett, de érdeklődésük közössége ehhez a csoporthoz vonzotta őt is. A szegedi fiatalok parasztképe és társadalomszemlélete korántsem egyezett, egymással is állandóan vitáztak, de mind felkészülten és eredeti alapállásból kiindulva.

A későbbiekben a népi szociográfia művelői közül Darvas József, Szabó Zoltán, Ortutay és különösen Erdei figyelme főként arra a történeti folyamatra irányult,

amely a tradicionális paraszti társadalmat felbomlasztotta és újjárendezte. Ortutay a *Magyar népismeret* c. kötetében a parasztság mozgásának két ellentétes irányáról, fokozódó polarizálódásáról szolt. Felismerte, hogy a parasztság egyik része „a kapitalista, kispolgári szemlélet irányában fejlődik, politikai felfogása, értékelvei, életigénye mind jobban azokéhoz hasonló”. Ezzel a polgár-parasztsággal szemben a kisbirtokosok, nincstelenek különböző kategóriáiból kikerülő tömeg „proletár, az osztályöntudatra ébredt munkásság értékrendjét tartja követendőnek”. Némédi Dénes mutatott rá a népi szociográfiáról szóló

értékes könyvében, hogy Ortutay a jelenben kevés reményt látott a pozitív, a tökéletes ellentétet elkerülő fejlődésre. Ezért is fordult rokonszenvvel a múlt, a régi paraszti világ felé. Nostalgiaja azonban gyengédebb, rezignációja pedig teljesebb, mint Szabó Zoltáné. Megfogalmazza, hogy a régi világ teljes elmúlása során a paraszti társadalom atomizálódik, s „a magasabb egységbe szerveződés lehetősége és igénye akár politikailag, akár gazdaságilag egyelőre nem mutatkozik”.

Ortutayt már egyetemistaként is felháborította az egyházi nagybirtok léte, s ez váltotta ki első lázadását a katolikus egyház ellen.

Kedves tanárának, Sík Sándornak is kíméletlenül odavágta: „... hogyha Magyarországon az egyházi nagybirtok így terpeszkedhetik, ilyen embertelen, akkor ez a katolicizmus megérett az ítéletre.”

Ortutay kívül maradt a Márciusi Front politikai mozgalmán, s akkor még nem vállalta a reformer társadalomalakító szerepét. 1937-ben — Erdei Futóhomokjával csaknem egy időben — megjelent két kötetéből, a *Magyar népismeretből* és a *Paraszságunk életéből* nyilvánvaló, hogy a parasztság és a falu polgárosodásához nem fűzött reményeket. Felfogásában a polgárosodás a könyörtelen osztálytagozódás további kiépülését

hozza magával. Ezt, mint megváltoztathatatlan törvényt vette tudomásul, s nem fordult a polgárosodás ellen olyan szenvedéllyel, mint Veres Péter vagy Féja Géza.

Parasztképe tudományosabb a népi szociográfia legtöbb képviselőjénél. Tomorival együtt vallja, hogy a hagyományos értelemben vett paraszt „természeti ember”, akinek a természet nem „táj”, aki nem kívülről nézi, nem gyönyörködik benne, hanem egy vele. Közösség és individuum kapcsolatról azt tartja, hogy a paraszti közösség nem ismeri az egyént, s számára a morál, a konvencionális szabályok a természetből, a mindenhatótól erednek, s nem él-

nek a társadalomtól elkülönült életet.

Ortutay nemzedéktömörlítő szándékkal (is) szervezte meg 1935-ben a Magyarágtudomány c. folyóiratot. Programcikket Németh Lászlótól kért. Erre válaszul Erdei is kifejtette módszertani nézeteit. Ortutay saját felfogását és Szabó Zoltán hozzászólását egy-egy ismertető-szemléltető jellegű cikkben vázolta. Szemben Erdei és Reitzer szigorúan szaktudományos falukutató módszerével Németh László és Ortutay lehetségesnek vélte a morális tartalmú intuício érvényesítését is. Az intuício és a szakszerűség dilemmája Ortutaynál később súlyos ellentmondáshoz

vezetett. A pólusokon álló Erdei és Németh vitája nem folytatódott, sőt hamarosan a folyóirat is megszűnt. Ortutay viszont egész kis módszertani kézikönyvet írt, mely a falukutató szociográfia és a néprajz elméletét egyaránt gazdagította. Ebben a morális és kulturális válság nem a parasztság válságának egyik aspektusa csupán, hanem maga a többi folyamatot is meghatározó lényeg. Ortutay a paraszti „totális szemlélet” kategóriájának segítségével a falu átalakulásának sokféle folyamatát (elszegényedés, morális értékvesztés, a népi kultúra elvesztése, egyke és egyéb önpusztítás) tudta összefoglalni és a régi egység elveszté-

seként értelmezni. Ő nem a paraszti jövedelmeket és étlapokat, nem is a paraszti olvasmányokat elemezte külön-külön, mint falukutató társai. A néprajzi fenomenológia felfogását messze meghaladta, amikor a népi kultúra és az osztályhelyzet összefüggésére mutatott rá.

Foglalkozott a parasztság típusainak meghatározásával is. Tipológiájában nem a parasztok társadalmi pozícióját, vagyoni helyzetét vette alapul, hanem törekvéseik, viselkedésük, gondolkodásuk irányultságát. Típusai lényegében magatartástípusok. „Jobbágy-paraszt”-nak azt nevezi, aki még a polgárosodás előtt áll, aki megmá-

síthatatlannak érzi társadalmi helyzetét. A „lázadó paraszt” a fennálló társadalmat igazságtalannak tekinti. Ez sem polgárosult még, de már szakított a jobbágyi alázattal. Harmadik típusa a „polgárosodó paraszt”. Ez nem aláztos a hatalommal szemben, nem is lázad, de maga is részesedni kíván a hatalomból. Némédi Dénesnek valószínűleg igaza van, amikor azt mondja, hogy az 1930-as években Szabó Zoltán, Ortutay és Erdei típusalkotó próbálkozásai jelentették a népi szociográfia csúcását az általánosítás útján. (1985. 212.)

Az 1930-as évek falukutató mozgalmát betetőzte a *Magyarország*

felfedezése c. sorozat. E címen közölte Ortutay egyik gondolatébresztő cikkét a *Válasz* 1936 februári száma. A címmel is azt kívánta nyomatékosítani, hogy a korabeli magyar társadalom, s benne a parasztság állapotát vidékenként le kell írni, fel kell fedezni. Sárközi György még 1936-ban megszervezte a koncepciózus könyvsorozatot és az Athenaeum szerződést kötött tíz kiszemelt szerzővel egy-egy tájra és kötetre (Erdős Jenő, Féja Géza, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Boldizsár Iván, Németh László, Kodolányi János, Illyés Gyula). Végül csupán hárman írták meg a vállalt könyvet:

Féja, Erdei és Szabó. Sajnos Ortutay nyírségi kötete sem készült el az induláshoz, s a Féja-per miatt a kiadó 1938-ban leállította a sorozatot.

Ortutay szorgalmazta a parasztság és a magyar társadalom történeti forrásainak feltárását is. A *Magyarságtudomány Könyvei* címen indított sorozat első köteteként 1938-ban kiadta Tessedik Sámuel *Szarvasi nevezetességek* ... c. munkáját, s tervezte *A parasztember Magyarországon* ... c. Tessedik-mű új kiadását is. Ortutay „fedezte fel” újra a parasztság másik jelentős kutatóját, Berzeviczy Gergelyt, s *A parasztnak állapotáról és természetéről Magyarországon* címen ma-

gyarul is kiadott könyvét. 1941-ben rádióelőadást tartott a parasztkérdés mindkét úttörőjéről, de ezeket nyomtatásban csak két évtized múltán adta ki. (Vö. Írók, népek, századok. Bp., 1960.)

TÁRSADALOMNÉPRAJZ

Ortutay az irodalom és Tömörkény, illetve a falukutatás és a szociográfia felől közeledett a néprajzhoz, s kezdettől élesen bírálta annak beszűkült, a szociális kérdések iránt érzéketlen szemléletét. Az 1933–1937 között kiadott néprajzi szintézis első köteteiről például így írt *A magyar falukutatás*

új útjai c. cikkében: „A magyarság néprajza [...] szintén nemegyszer beleesik az egysíkúság, egyszempontúság bűnébe. Így az első kötetben Bátky Zsigmond ír a magyar parasztság táplálkozásáról. Természetes, hogy néprajzi szempontból elsődlegesen az ősi ételféléknek, főzőedényeknek, ősi tűzkészítésnek, tűzhelyformáknak a szerepe fontos. De nem hisszük, hogy a magyar parasztság táplálkozásának problémáit jól értelmezzük, ha nem vesszük tekintetbe a leíró, tárgymorfológiai szempontokon kívül még a szociológiai szempontokat, amelyek ez esetben szinte lényegesebbek az előbbieknél. Enélkül az egész prob-

léma mozdulatlan, élettelen leírássá változik, a maga sokrétű, mozgalmas történeti, társadalmi, földrajzi szerepe helyett.” (Vigilia 1935. 115.)

Magyarország felfedezése című írásában megfogalmazta, hogy „a kutató nem előkelő angol utazó, aki kedvtelve figyeli a tájak lusta hullámozását, s akkor távozik, ha kedve tartja”. A hűvös távolságtartás, szenvtelen megfigyelés Ortuay számára teljességgel elfogadhatatlan magatartás. „A falu nem irodalom, s még kevésbé viseletek, fejfaformák, tűzhelytípusok buzgó leírásából összerakható kép” — írja ugyanott 1936-ban. Ez a később is sokszor visszatérő gon-

dolata ott volt már Tömörkényről írott doktori értekezésében. Az író parasztlátását ekképpen jellemezte: „... az egyetlen a kor népies — nemzeti iskolájában, a magyar Heimatkunst alkotásai között, amely a népet nemcsak a tréfák, színes ruhák, a népies műdalok felől kívánta megközelíteni, hanem igyekezett ezt az organikus népi kultúrát a maga teljes egészében, legmélyebb lelki aspirációival, szomorú társadalmi helyzetével, népi különösségével együtt ábrázolni.” (1934. 79–80.)

A népi társadalom újszerű megközelítését ígéri első munkáinak egyike, *A szerelem Ajakon a házasságig* (Szeged, 1935). Ennek al-

címe — *A magyar parasztság szerelmi élete. Kritikai és módszertani vizsgálódás* — csak fokozza a mű iránti érdeklődést. Dolgozatában a két nembéli ifjúság ismerkedésének alkalmait (társasmunkák, fonó, kaláka), párválasztási szokásait, lakodalmi szertartásait ismerteti, de tartózkodik a szexuális élet intimitásainak felvetésétől. Enélkül is lényegesen túllépett az addig szokásos néprajzi deskripción. Ortutay ezt a tanulmányát még ezzel együtt is a leíró néprajz csődjeként értékelte, s egyidejűleg, ugyanabban a különnyomatban kiadta a dolgozatról szóló kemény önkritikáját is. Ebben a bírálatban jegyzi meg, hogy a néprajzi szempontok

önmagukban nem elégségesek a népi kultúra értelmezéséhez. Az ajaki lakodalom leírásában például szerepet kellett volna kapniok szociológiai szempontoknak is. „A népi kultúra mai kutatói — írja —, akik nem elégednek meg a szokásos ténycsoportok egyszempontú leírásával, értelmezésével, hanem a szokások benső összeszővődöttségét, a népi kultúra immanens szellemét kutatják, ezt a bonyolult összefüggésrendszert, melynek tagjai összefüggésükből ki sem szakíthatók naiv erőszakosság nélkül, ezek a kutatók valóban bizonyos lemondó elégtelenséggel, elködvetlenedéssel olvashatták az ajaki nép szerelmi életéről, lako-

dalmas szokásairól szóló tanulmányt.”

1935-ben *A magyar falukutatók új útjai* c. dolgozatában azt fejtegeti, hogy a falukutatás nem eléghet meg a részletek leírásával. Az „egészet” kell megragadnia „a maga életes valóságában, szerkezeti-részeinek, funkcióinak összefüggéseiben”. Azaz a strukturális és a funkcionális megközelítés egységét hirdeti. A falusi társadalom kutatója akkor végez helyes és igaz munkát, „ha a falu bonyolult függvényrendszerének összes független változóit és valamennyi kikutatható függő változóit megismeri és egymással való viszonylataiban ábrázolja”.

Bodrogi Tibor joggal állapította meg, hogy Ortutay az 1930-as évek derekán az akkoriban kibontakozó nagy etnológiai—antropológiai irányzatok eszmekörében mozgott. Egyes téziseinek megfogalmazásában a maga módján — teóriáját más feltételek között élő társadalomra alapozva — megelőzte a két jelentős rendszeralkotót, a funkcionalista B. Malinowskit és a strukturalista A. Radcliffe-Brown-t.

Meg is haladta őket, amennyiben a valósággal ellentétessnek tekintette a paraszti társadalom statikus leírását, pillanatnyi állapotrajzát. Ortutay a szinkrón szemlélettel szemben a diakrón,

történeti látásmód és elemzés szükségét hangoztatta.

Társadalomnéprajzi felfogásának több forrásvidéke volt. Az egyik Tömörkény és Móra, a parasztokkal foglalkozó szépirodalom. A másik forrás Tessedik, Berzeviczky és Berzsenyi művei, a magyar parasztok állapotát jobbitó szándékkal ábrázoló régi irodalom. Szorosabban vett szaktudományi hatást gyakoroltak rá egyes német (Max Weber) és amerikai faluszociológiai munkák (Sorokin, Zimmermann), illetve a román Gusti faluszociológiai iskolája. Sokat tanult fiatal szegedi társaitól, Erdeitől, Reitzertől, s a kibontakozó falukutatás jeleseitől.

Ortutay azonban senkit sem másolt, a társadalomkutatás önálló, eredeti egyénisége volt.

1940—41-ben a bukovinai székelyek áttelepítése láttán felismerte a népcsoportok migrációjának néprajzi jelentőségét, az akkulturáció megfigyelésének páratlan alkalmát. Emlékiratban figyelmeztette a soha vissza nem térő lehetőségre a Magyarorságtudományi Intézet vezetőségét, s tartalmas kutatási programot vázolt fel. Ő maga el is utazott a bácskai székely telepek megtekintésére, de a háború éveiben elmélyült kutatást nem valósíthatott meg. Hamarosan fenyegetett helyzetbe került a bácskai székelység és a programadó Ortutay is.

Kutatási tervszövege azonban a háború befejezése után időszerűbb lett, mint valaha. Nagyarányú belső vándorlás indult meg a fronttal és a földosztással, ami folytatódott a lakosságcserekkel, hazai németek és szlovákok távozásával, felvidéki és erdélyi, vajdasági magyarok migrációjával. Ezért tartotta 1947-ben akadémiai székfoglalóját *A magyar belső vándorlás és a néprajzi kutatás* címen. Ebben az előadásban leszögezte: „A magyar etnikum jellegváltozása az a leglényegesebb, legmélyebb probléma, a végső kérdés, ami néprajzost érdekelhet, amire a vándorlási problémák kapcsán feleletet is remélhet.” A kutatómunka meg-

szervezését előbb kezdte, s 1946 második felében a Néprajzi Múzeum, a Néptudományi Intézet és az egyetemi tanszékek munkatársainak részvételével elkezdődött a helyszíni adatgyűjtés. Főként a Tolna és Baranya megyébe került bukovinai székely és moldvai csángó csoportok között, szórva-nyosabban a Buda környékén megtelepült székelyek és felvidéki magyarok között gyűjtöttek. Sajnos a Néptudományi Intézet megszüntetése 1949-ben ennek a munkának is kényszerűen véget vetett, de a publikált és kéziratban maradt néprajzi dokumentáció így is igen jelentőssé vált. Legtöbb eredményt a Bukovinából származó székelyek

néphagyományainak rögzítésében, elemzésében érték el az Ortutay vezetésével dolgozó etnográfusok és folkloristák.

Ortutay 1949-ben *A magyar néprajztudomány elvi kérdéseiről* tartott emlékeztető előadásában nyomatékkal hívta fel a néprajzkutatók figyelmét a paraszti társadalom tagoltságára, a rétegződés belső összefüggéseire és feszültségeire, a társadalomnéprajzi kutatások fejlesztésének, a néprajzi látásmód megváltoztatásának szükségességére.

Számos önkritikus észrevételt követően éles hangon bírálta Fél Edit *A magyar népi társadalom életének kutatása* címen 1948-ban

kiadott tanulmányát. Hangvételétől és egy-egy kihegyezett megfogalmazástól eltekintve helytálló, szakmailag megalapozott kritikát mondott. Például teljes joggal kifogásolta Erdei Ferenc, Kiss Lajos és a harmincas évek magyar falukutató irodalmának mellőzését, Tessedik és Berzeviczy említés nélkül hagyását, Durkheim, Lévy-Bruhl, az amerikai rural-szociológia, s nem utolsósorban a marxizmus klasszikusainak kihagyását. A magyar társadalomnéprajz feladatait, tájékozódási pontjait illetően máig érvényes, megszívlelendő útmutatást adott ebben az előadásban. (Vö. Ethnographia 1949. 8—10.)

Ortutay azonban nemcsak a falut látta. Az 1950-es években Ő kezdeményezte hazánkban a magyar munkásosztály életmódjának, szellemi kultúrájának, költészetének néprajzi vizsgálatát. *A munkásosztály népköltészete* címen 1955-ben cikket közölt, amelyben cseh és szovjet néprajzi eredmények, s magyar kutatási előzmények ismertetése mellett beszámolt az itthon folyó munkákról, előkészületben levő művekről is. (Vö. *Írók, népek, századok*. 1960. 379—386.)

Az 1960-as években sürgette a kollektivizálás nyomán gyorsan változó falusi életmód vizsgálatát. Ragaszkodott ahhoz, hogy az

akadémiai kutatócsoport évkönyvének címében szerepeljen a „népi társadalom” megjelölés. Végül említeni kell azt is, hogy ezen a kutatóhelyen létrehozta a társadalomnéprajz tematikáját vizsgáló tudományos osztályt, e kutatási ág hazánkban első szervezeti bázisát.

NÉPKÖLTÉSZET

Ortutay több ezer oldalnyi, páratlanul sokrétű tudományos életművében — terjedelmét tekintve is — a folklór, a népköltészet áll az első helyen. Műfajai közül különösen a mese, a ballada és a népdal érdekelte. Ez azonban nem jelenti

azt, hogy a népmonda és az anekdota, a közmondás és szólásmondás, a találós kérdés vagy a vicc nem érdekelte. A parömiológia, a proverbium és az anigmasztika műfaji megjelöléseket egyszerűen azért kifogásolta, mert általában véve ellenezte az idegen kifejezések halmozását, felesleges bevezetését. Feleslegesnek akkor tartotta az idegen szavakkal való bűvészkedést, ha kifejező magyar szavak helyett használták őket. Voigt Vilmos egyik cikkében azt olvassuk, hogy Ortutay a mondáról „még antológiát sem engedett összeállítani”. (Ethnographia 1980. 534.) Ennek a megállapításnak ellentmond, hogy hathatós támogató-

sával készült a magyar történeti és hiedelemmondák katalógusa, hogy az Új Magyar Népköltési Gyűjteményben és a Néprajzi Tanulmányok c. sorozatban több mondakötet is megjelent a szerkesztésében (pl. *Karcsai mondák, Takta-szadai mondák, Tarcali mondák*). Ortutay elősegítette a magyar népmondák kincsestárának feltárását Kálmány Lajos hagyatékának kiadásával, a magyar történeti mondahősök szomszédnépi nyomozásával, s több más módon. Korrigálnunk kell azt a megállapítást is, hogy „a katalógusok fontosságát inkább elméletben ismerte csupán el”, s hogy „a textológiai szabályok kialakítása vagy

követése nem érdekelte Ortutay Gyulát”. (Ethnographia 1980. 534.) Ugyanis a Magyar Népmesekatalógus elkészítésének feladatát éppen tőle kapta kedves tanítványa, Kovács Ágnes, aki hűségese segítőtársa volt az ÚMNGy köteteknek technikai szerkesztésében is. Kovács Ágnes állapította meg, hogy ez a sorozat főként „a szociográfiai szemléletű, szó szerinti hűségű, olykor nyelvészeti igényű mese- és mondatautatót szolgálta...”. (Ethnographia 1980. 527.) Azt kell tekintetbe vennünk, hogy a sorozat indulásakor (1940) nem volt még textológiai szabályzat, de az 1950–60-as években letisztultak a több tudományzakra ér-

vényes szövegközlési elvek, kijececesedtek a népköltés közreadásában is követendő szabályok.

Ortutay, különösen munkássága kezdetén, megelégedett a gyűjtött és közreadott népköltési alkotások nagy vonalakban történő osztályozásával, s nem törekedett aprólékos típusrend kialakítására. A folklór műfajok klasszifikációjának akkori szintjén nem is vállalkozhatott többre. Egyébként sem tartozott az aprófilológia vagy mikrofilológia művelői közé.

Népmese kutatás

Közhely, de igaz, hogy Ortutay Gyula új korszakot nyitott a magyar népmese kutatásban. „Ezt nem

csupán az immár lezárult életművet még nem kellő alapossággal ismerő tudománytörténész vagy a hálás tanítvány állapítja meg, tudták ezt már kortársai is.” (Kovács Ágnes, *Ethnographia* 1980. 521.) Tudnunk kell, hogy a Kisfaludy Társaság által 1872-ben elindított Magyar Népköltési Gyűjtemény utolsó köteteinek kiadása századunk elején már akadozott, majd a 14. kötettel (*Nagyszalontai gyűjtés*) 1924-ben végleg megakadt. Ezzel lezárult egy kereken százcsztendőös szakasz, melyben a mese-kutatók csaknem kizárólag a szépirodalmi igénnyel megformált szövegekre voltak tekintettel. Ennek érdekében a népnyelvi szöve-

geket átírták, irodalmira stilizálták. (Vö. Ortutay: *A Magyar Népköltési Gyűjtemény száz éve*. Ethnographia 1972.) A meséket elemző tudósokat Ortutay fellépése előtt szinte kizárólag az őstípusok és a motívumok vándorlásának kérdésköre foglalkoztatta. Benfey és a finn földrajztörténeti iskola tanításait hazánkban főleg Katona Lajos, Solymossy Sándor, Braun Soma, majd Honti János ismertette, s fejlesztette tovább. Ortutay kitűnően ismerte az összehasonlító mesekutatás eredményeit, de az archetípust kereső, vándormotívumokat, elterjedtségi köröket vizsgáló munkamódszert elutasította, s az e metodikával elért eredmé-

nyeket megkérdőjelezte. Kifogásolta, hogy a kizárólag a szövegre, s annak elemeire épülő vizsgálódás semmit sem derít fel a mese funkciójáról, a mesélés alkalmairól, a szövegek keletkezésének, alakulásának, továbbadásának, azaz a mese életének ismétlődő folyamatairól, a mesemondó és a közösség viszonyáról, az előadás módjáról, a mesét fenntartó szájhagyományozó műveltségről.

Ez a gondolkör csíráiban, részleteiben jelen volt már első közleményeiben is, de részletesebb kifejtését az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetének bevezetőjében adta. Az 1940-ben megjelent Fedics-monográfia az ún.

egyéniségek kutató módszer első igazán jelentős eredménye volt. Hazai előzményeként az általa nagyrabecsült Kálmány Lajos temesközi mesemondója, Borbély Mihály meséiből szerkesztett kötet említhető. A közreadás módjában viszont Horger Antal hétfalusi csángó kötete az előzmény. Nem a személyes rokonszenv, hanem a szövegközlés nyelvi hitelességének igénye vezette, amikor Fedics meséit kihagyások, stilizálások nélkül jegyezte le, s rendezte sajtó alá. A mesekutatás nemzetközi mezőnyéből Bünker és Azadovszkij neve, egyéni repertoárt gyűjtő tevékenysége említhető meg e módszer előzményeként.

„Ortutay Goethével együtt vallotta, hogy a költői, művészi tehetség éppúgy tulajdona lehet az alacsony sorban élő, kevésbé iskolázott embernek, mint a magasabb társadalmi osztályhoz tartozó, értelmiségi környezetben felnőtt irodalmárnak vagy képzőművésznek” — írja róla Kovács Ágnes. (*Folklor és Tradíció*. III. 1987. 22.) Tegyük hozzá, hogy az írástudatlan, szegény emberek között is tisztelte a tehetséget. 1953 után több jeles mesemondónak szerzett pénzjutalmat, nyugdíjat és a népművészet mestere kitüntetését, azaz társadalmi megbecsülést.

Ortutay egyéniségek kutató módszerével tanítványai és követői ki-

váló mesemondók egész sorát fedezték fel, szóltatták meg (pl. Pandur Péter, özv. Palkó Józsefné, Ámi Lajos, Tombácz János, Kurcsi Minya, Vasile Gurzau). A cselekményvázhoz hűségesen ragaszkodó mesemondókat Ortutay *reprodukáló*, az attól eltérőket, önkéntesen változtató, kihagyó és betoldó, kombináló mesemondókat pedig *alkotó* típusúaknak nevezte. Hangsúlyozta, hogy a lokális változatok kialakítása jórészt az ő tevékenységüknek köszönhető. Azonban a változtatás, az egyéni szerkesztés nem feltétlenül a művészi képességek fokmérője. A tradicionális társadalmakban a reprodukáló mesemondók arány-

száma és az alkotó típusúak hatása jóval nagyobb volt, mint a XX. század bomladozó paraszti világában.

Ortutay iskolát teremtett mesekutató módszerével és elméleti megfontolásaival. A szájhagyományozó műveltség értelmezését előrevivő gondolataival nagy hatással volt az európai mesekutatásra és a magyar folklorisztika más ágazataira. Nyomdokait követve a népszokások és a dramatikus játékok, a tárgyalgó népművészet kutatói is tudatosan vizsgálni kezdték a kiemelkedő népi tehetségek, a szervező és tanító egyéniségek, a közösséget vezető újtók szerepét a folklór és a népművészet életében.

Eredeti mesegyűjtései és szerkesztői tevékenysége, elemző tanulmányai mellett (pl. *A magyar népmese*, *Népmesegyűjtés közben*, *A magyar mesekutatás eredményei és feladatai*, *A szájhagyományozás törvényszerűségei* stb.) említeni kell itthon és külföldön megjelent meseantológiáit, a legszebb magyar népmesék értő válogatásait, s a hozzájuk írt magyarázó jegyzeteket, eligazító tanulmányokat. A Wolfgang Steinitzcel alapított német nyelvű sorozat első kötetéről (*Ungarische Volksmärchen*), a *Magyar parasztmesék*, illetve a *Magyar Népmesék* vaskos kötetéről, az Európa Kiadó Népek meséi c. sorozatában előszavával megjelent kö-

tetetről — noha már említettük őket — itt sem feledkezhettünk meg. Ortutay mesekutató öröksége azonban még ezekkel együtt sem teljes. Hamarosan megjelenik egy másik nagy mesemondója, Lacza Mihály meséiből szerkesztett posztumusz kötete, s várható még egyéb (bácskai, felvidéki) gyűjtéseinek közreadása is.

A népballada kutatója

Első jelentős kötete, a *Székely népballadák* bevezetője a műfaj avatott kutatójának mutatja a fiatal Ortutayt. Széles európai kitekin-téssel elemzi a balladaköltés történetét, műfaji sajátosságait, euró-

pai terjedését és motívumait, a népi epikában elfoglalt helyét. Úgy találja, hogy az európai ballada kezdetei nem nyúlhatnak vissza messzebbre a XIV. század közepe tájánál, s a magyar (székely) népballada feltűnedezését a XV–XVI. századra teszi. Elmélyült tanulmánya végén mentegetődni kényszerül, amiért többet foglalkozott a balladával általában, mint a székely népballadák elemzésével, részletekbe merülő értékelésével.

A ballada műfajának kialakulása, eredetének kérdése később is izgatta, s erre a külföldi eredmények ismeretében többször visszatért. 1953-ban közölte *Az „európai” ballada kérdéséhez* című dolgozatát,

melyben leszögezte: „A népballada (s a műballada kezdeteire is ez vonatkozik) földrajzilag Európában keletkezett, időben pedig a feudalizmus megszilárdulásának kezdeti szakaszán kezd kifermődni alakja, hogy szinte a feudalizmus csúcspontján érjen el virágzásának tetőfokára.” (Vö. Ortutay: *A nép művészete*. 1981. 204.) Módosítja húsz évvel korábbi megállapítását a ballada európai kezdeteiről. Elfogadja, hogy a balladára vonatkozó legkorábbi adatok időhatárát az akriti görög balladák felfedezése óta az időszámítás utáni IX–X. századig tolhatjuk ki. Korábban kiindulópontnak hol a XII. századi Franciaországot,

hol a XII. század eleji Skandináviát tették. A norman hódítók onnan vitték magukkal Angliába, ahonnan a XIII. században nyugati német területre is áterjedt.

Ortutay a balladát poligenetikus műfajnak tartotta, minden idevágó munkájában a több ágú eredeztetést vallotta. A műfaj virágkorát a XV–XVI. századra tette, amikor kibontakozott műfaji változatainak teljes gazdagsága, kialakult tömör, drámai szerkesztésmódja. Tematikai szempontból az európai balladaköltészetet három nagy tömbre, saját kifejezésével *rétegre* osztotta. Az első rétegbe a „mitológiai” (vagy mesei, hiedelemszerű) témákat so-

solta, a második rétegbe a „történeti epikus” témákat, végül a harmadikba a legváltozatosabb történetű „egyéni és családi” tragédiákat, komédiákat. Ez a rendszerezés hatással volt a külföldi kutatásra is. Az orosz Putyilov a szláv balladaköltészet történeti rétegeiről szóló megállapításait, a cseh Sirovatka pedig a cseh-morva népi epika osztályozását alakította Ortutay nyomdokain haladva. (Vö. Kríza Ildikó, *Ethnographia* 1980. 515.)

Ortutay a balladákat vizsgálva is elutasította Hans Neumann tételét az alászállt kultúrájakról. Számára elfogadhatatlan állítás, hogy a balladákat éneklő és előadó

nép csupán szolgai átvevője volt a királyi és főúri udvarokban előadott énekek, táncok „hulladék” elemeinek, s a kultúrjavak süllyedésének során kézen-közön alakult ki a ballada primitívebb, népi formája. A lovagballadák főúri környezetből való származását viszont nem tartotta teljesen kizártnak. Elutasította Greguss Ágost esztétikai tételét az ún. „balladai homályról”. Csak a műfaj és a folklór előadásának meg nem értésével magyarázható az a kijelentés — mondja Ortutay —, hogy „a ballada szereti az egyes kiszáktott részleteket, a félhomályt, a zavarost, jobban esik sejtetnie, mint tudnia, gyakori a hézagos-

sága, mintha megvetné a teljességet”. Arany Jánosra hivatkozva fejtegeti, s a szájhagyományozó műveltség fontos törvényszerűségének nevezi, hogy „a népdal, a ballada szaggatottsága elválaszthatatlan a kis falusi közösség hallgatóinak ismeretanyagától, a szájhagyomány ismételtetésétől”.

Ortutay számára az ún. „Vadrózsa-per” sem csupán kutatástörténeti epizód, hanem elméleti jelentőségű vita volt. Nemcsak a balladakutatás történetéről szólva idézte fel az 1863-ban *Vadrózsák* címen kiadott székely népköltési gyűjtemény körül kialakult plágiumpört, hanem egyéb írásaiban is. Kriza János kiadványát — mint

ismeretes — Grozescu Julian megtámadta a Fővárosi Lapokban, s cikkében román eredeti után készült hamisítványnak nevezte *Körmíves Kelemenné balladáját* és a *Molnár Anna* balladát is. Cikke nagy port kavart, s az egyre jobban elmérgesedő sajtóvitát Arany János nevezte el Vadrózsa-pörnek. Ortutay a folklórkutatás gyermekbetegségként ítélte el ezt a vitát. Hiszen mindkét ballada „hozzátartozik a közös európai művelődési kincshez, egyik nemzet sem állíthatja, hogy csak sajátja, és ugyanakkor mindkét nemzet joggal állíthatja, hogy abban a formában, a megalkotottságnak abban a jellegzetességében, ahogy

gyűjtői rátaláltak, saját nemzetének alkotása és büszke lehet rá”. Ortutay érdeme, hogy a régi vita tanulságait felelevenítette és továbbbadta. Kríza és Gyulai Pál érveit gondosan pontokba szedte, s az újabb európai folklorisztika eredményeivel szembesítve elemezte. Hangsúlyozta az összehasonlító típuskutatás szükségességét, az eltérő karakterű nemzeti népi költszetek egyediségét, a kölcsönös egymáshatás objektív tényeit. (Vö. Kríza Ildikó, *Ethnographia* 1980. 511.) Megállapította, hogy az azonos vagy hasonló motívumok ellenére is a nemzeti megfogalmazások, szerkesztések különbségei a döntőek.

A motívumtörténeti kapcsolatok és egyezések mellett mindig kutatni kell azt a különbséget is, amit a nemzeti megfogalmazás, karakter és nyelv ad hozzá, s viszb az európai örökség kincstárába, amivel gazdagítja azt.

A „nemzeti” és a „nemzetközi” mibenlétének végiggondolása során épített Bartók Béla *Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje* c. tanulmányának módszertani tetteleire. Bartók nemcsak azt kívánta megállapítani, hogy a magyar népi dallamok hogyan hatnak a szlovákra, a románra, a délszlávra és fordítva: hogyan hatott a szomszéd népek népzeneje a magyar népzeneére. A zenetudós azt is vizs-

gálta, hogy mi nem hat a magyar népdalra a szomszéd népek dallamkincséből, és mi nem hat a magyar népzeneből a szomszéd népek népzenejére. Bartók nemcsak a kulturális hatást vizsgálta az átadásvétel folyamataiban, hanem az elzárkózás, az elutasítás eseteit is. Orrutay — jórészt Mühlmann és Marót Károly kutatásaira hivatkozva — hangsúlyozza, hogy a népek közötti kulturális kölcsönzésről felesleges és hibás addig bármit is szólni, amíg az adott (átvevő) nép rezonanciakészségéről, kulturális előkészítettségről nincsenek alapos ismereteink. A népi kultúrákban is létezik egyfajta „rostarendszer”, egy-egy nemzeti

magatartásrendszer, amelytől a kulturális jelenségek befogadása vagy elutasítása függ. A népi műveltségünkbe bejutó elemek csak úgy kaphattak erőre, csak úgy menekedtek meg az elsorvadástól, ha idomultak, ha magukra öltötték a befogadó közösség törvényét, vállalták stílusát, „immanens szellemét”.

Népdal

Ortutay tudományos életművében a főbb népköltészeti műfajok közül a népi líra, a dal kutatása kevésbé hangsúlyos, mint az epikáé. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy mostohán kezelte ezt a műfajt. El-

lenkezőleg, Bartók, Kodály és a szövegkutató Solymossy Sándor után ő foglalta össze újra a magyar népdal főbb jellemző jegyeit. Tanulmánya — amit az idők során népszerű és tudományos formában, több változatban is kiadott — voltaképpen a magyar népdalról készült legigényesebb szintézisek egyike. (Vö. Katona Imre, *Ethnographia* 1980. 503.) Kodállyal, s másokkal együtt Ortutay is hittel vallotta, hogy a népdal az egész népi műveltség virága, a népnek talán legszebb alkotása. A magyar népköltészet sajátosságait keresve két általánosnak tekinthető vonását emelte ki: az ábrázolás valóságához ragaszkodó, realista módját

és az ábrázolás drámaiságát, a népköltészetünk műfajaiban megnyilvánuló drámai szerkesztést. Katona Imre éppen ezt nevezi Ortutay legfontosabb felismerésének népdalaink vizsgálatában. (Ethnographia 1980. 507.) A népdal drámai jellege megmutatkozik a kettős — párhuzamos vagy ellentétes — szerkesztésben, a lírai monológok dialógusokká való átalakításában, a szöveg és dallam kapcsolatában, a kettős szerkezetében, sőt még a rímelésben is. A drámaiság segítségével újszerűen tudta értelmezni a sokat vitatott „természeti kezdőkép” mibenlétét, sőt önálló osztályozást is adott csoportjairól, s ezzel a meglehetősen kiterjedt, s

már régen megrekedt szakirodalomban is új irányt tudott mutatni. Riedl Frigyes elfeledett tanulmányából kiindulva a lírai kezdőkép hat csoportját különítette el: 1. amelyben a kezdőkép és a rákövetkező rész párhuzamos egymással; 2. az analógiás kapcsolódású, hozzávéve a helyi és oksági kapcsolódásokat is; 3. az ellentétes kapcsolódású, melyben a természeti kezdőkép hangulatával ellentétes érzelmet, gondolatot fejez ki a dal; 4. az eredeti összefüggéstől elszakadt természeti kezdőkép; 5. a rímjáték kedvéért alkalmazott és 6. az elhomályosult értelmű kezdőkép. A csoportosítás persze nem eredetmagyarázat, s

nem világítja meg a lírai dal ilyen szerkesztésmódjának közkedveltségét sem. (Ortutay: *Magyar népdalok*, 1970. 90—91.)

Elvetette Vikár Béla és Lükő Gábor magyarázatait, akik a természeti kezdőképekben valami sajátos népi jelképrendszert igyekeztek felfedezni. (Vikár például néhány példával azt kívánta bizonyítani, hogy a bánat és a gyász színe népdalainkban a sárga szín. A többi közt kaszárnyáink, megyházaink is ezért jelképes sárgák a népdalokban.) Ortutay nem a lélektani összefüggések keresése, hanem az erőltetett, hamis pszichologizálás ellen emelt szót. A népköltészet realizmusa alapján jo-

gosan különít el az esztétikai irodalom egyfajta népi realizmust. Petőfi, Arany népiességének sem jelentéktelen összetevője ez a realizmus. Mesekutatóként jól tudta, hogy a magyar mesehős mozgásteret — akárhol jár is — a magyar paraszti világ, a falu, a tanyai udvar, s még a királyi város is csak olyan, mint a közeli mezőváros vagy piacos hely. A királyi udvar valami módos nagygazda tekintélyes portáját idézi, s a tündérmesék világa is át van szöve a paraszti élet apró realitásaival. Nem kizárólagosan magyar vonás ez a realizmus, mégis a magyar népköltészet elkülönítő, sajátos meghatározói közé tartozik. A reális áb-

rázolásmód azon jegyei közé, amelyek a magyar népi epikát és lírát is elkülönítik eurázsiai rokonaitól.

Ortutay következetesen bírálja Erdélyi János tartalmi szempontú népdal-osztályozását, rámutat kategóriáinak viszonylagosságára, a folytonos átfedésekre, az epika és a líra határterületeire. Ő maga továbbbi és részletekbe menő klasszifikáció kidolgozására nem vállalkozik. Katona Imre felveti, hogy „klasszikus antológiájában is mindössze hét nagy tömböt különít el, holott tudjuk: a népdalcsoportok száma félszáznál is több”. (Vö. Ethnographia 1980. 506.) Az 1955-ben kiadott *Magyar népköltészet I. Népdalok* c. antológiától eltérően

Ortutay az 1970-ben megjelent kétkötetes *Magyar népdalok*ban 38 tematikus, illetve műfaji csoportot különít el. Hangsúlyozza, hogy inkább egy-egy lírai alapeszme, gondolat, szövegmag vagy párhuzam-hasonlat köré épülő dalcsaládokról, mint tartalmi dalcsoportokról lehet szó. Affinitás-elméletében külön is kifejti, hogy a lírai daloknál a dallamszerkezet és a kisebb szövegegységek szoros kapcsolódását lehet megfigyelni. Ortutay első között vette észre, hogy a felbonlított, részeire szakadt epikus szüzsé elemei újabb építőkövek lehetnek egy utóvirágzását élő lírai dalhagyománynak. Egyik úttörője a történeti és társadalmi

népdalok kutatásának. Népköltészet-elméletének tanulságos összegzését adja a Kossuth-hagyományról írott nagy tanulmánya. Foglalkozik a Kossuth-nóta sokat boncolt eredetkérdésével és a munkásmozgalomban folytatódó utóéletével. Értékeli a több száz alkotásból álló 48-as daltermést, vizsgálja a szociális hátterű dalcsoportokat (pl. katonadalok, betyárdalok, summásdalok, kukásdalok). Ortutay mindenkor nyomatékkal hangsúlyozza a munkásfolklor paraszti gyökereit, az énekelt dalok közösségi jellegét. Ugyanakkor rámutat az egyéniség nagyobb szerepére, a szóbeliség másodlagos és az illegálitásból

adódó kényszerű voltára a munkásdalok esetében, valamint a mozgalmi célzatú dalok nagyobb társadalmi tudatosságára. Külön csoportba sorolta a hazai gyári népdalokat és az ún. amerikai dalokat.

Az egyéniségnek a folklór életében, hagyományozásában és állandó újrateremtésében betöltött szerepét ismerve természetes, hogy sürgette az ún. nótafák népdal-repertoárjának összegyűjtését és elemzését. Kissé megkésve, de készültek is Magyarországon ilyen felmérések, melyek e közösségi műfaj tükrében is megmutatják az egyéniség erejét. (Például kedvelt dallamfordulatok gyakorisá-

ga, előnyben részesítése, ismert szövegrészek megválogatása, egymáshoz illesztésének módja, elemek sorrendje stb. egyéneuként változik.)

Ortutay sokoldalú szövegvizsgálatot, rendszerezést végzett a népi líra tágas tartományában. Olyan kérdésekkel foglalkozott, melyeknek a Kodály vezetésével megerősödött hazai zenefolklor-kutatás kevés figyelmet szentelt. Igaz, a dallamok és a szövegek kapcsolatát nem elemezte, de teljesítménye enélkül is tiszteletet parancsol.

Említettük, milyen érdemeket szerzett az 1930-as években a Magyar Rádió Pátria-lemezsorozatá-

nak megszületése körül. Tegyük hozzá, hogy hathatósan támogatta a Magyar Népzene Tára sorozatának megindítását az Akadémiai Kiadónál, s miniszterként elősegítette a korszerű általános iskolai népzeneoktatás bevezetését.

Ortutay élete összefonódott a magyar nevelés ügyével. Egyetemi hallgató korában, s később is azért házitanítóskodott, hogy megéljen. A szegedi fiatalokkal szervezett falusi és munkásotthoni előadásait, szemináriumait azonban nem a megélhetés kényszere, hanem a népnevelés szenvedélye, politikai vállalása fűtötte. Amikor a rádióhoz került, egész népét akarta tanítani József Attila-i elszántsággal. A szegedi egyetem magántanáraként, majd a budapesti egyetem professzoraként csupán rövid, né-

hány éves periódusokban tudott teljes intenzitással a nevelés ügyének élni. Minisztersége nem csak azért emlékezetes, mert abban az időben hajtották végre az iskolák államosítását, s kezdték meg a felsőoktatás átszervezését. Ortutay — ezt világosan kell látni — a magyar nevelésügy szakmailag kitűnően felkészült, eötvösi formátumú egyénisége volt. Hosszan és igen tudatosan készült a feladatra, szakértő munkatársak egész csapatát tudta maga mellé állítani már a művelődéspolitikai alapelvek kidolgozásának stádiumában is. Néprajzkutatóként többször, visszatérően foglalkozott a magyar parasztság iskolázásának kérdésköré-

vel, s etnográfus elődei közül különösen sokat és szívesen foglalkozott azokkal, akiknek volt mondanivalójuk a köznevelés ügyéről. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektoraként és egyéb közéleti tisztségeiben is a közműveltség emelését, s különösen a tanár- és a tudósképzés ügyét szolgálta.

Ortutay szuggesztív előadó, a szép szó igazi mestere volt. Óráira gondosan készült, s egyetemi előadásaiba mindig beleszötte azt a témát is, ami kutatóként éppen foglalkoztatta. Egyformán volt tudós és tanár. Legújabb kutatási eredményeivel hallgatóit, közvetlen munkatársait ismertette meg legelőször. Dömötör Tekla em-

líti, hogy fel szokta olvasni nekik — a tanszék oktatóinak — készülő műveit, s szívesen vitatta meg munkatársaival új munkáit. Egyetemi jegyzetei egy önálló, széles kitekintésű tudományos állásfoglalást tükröznek. (Nyomtatásban sajnos csak rövid kivonata, rotaprint sokszorosításban kicsit hosszabb változata olvasható kéziratban maradt egyetemi előadásainak.)

Ortutay tudománytörténeti értékű tanárportréiból, visszaemlékezéseiből kiderül, kik voltak példaképei a tudományban, az oktatásban, s milyennek tartotta a jó tanári attitűdöt. Sík Sándor tanár úrban a megértést, a diák partner-

ként elfogadását és szeretetét méltányolta: „Úgy vitázott velünk – írja –, mintha kortársak lennénk, egyforma pozícióban. Szenvédelyes kíváncsisággal figyelte vitánkat, s aztán érveink közé vette a maga érveit. S nem tűrte, hogy a professzor szavát fogadjuk el: az érv igazának kellett mindig győznie. Ezt a módszerét, ezt a tanítását sohasem felejtettük el.” (*Írók, népek, századok*. 1960. 127.) Hasonló szeretettel szólt mindazon tanáiról, Solymossyról, Marót Károlyról s másokról, akiktől nemcsak ismereteket, de emberséget is tanulni lehetett.

A néprajzban sok tanítványt nevelt, noha tanári működése csak

1952–1956 között lehetett igazán intenzív. Szegedi magántanársága és pesti megbízott óraadása idején is végleg a folklór, a népköltészet bűvkörébe vont olyan kiváló tanítványokat, mint Katona Imre, Kovács Ágnes, Dégh Linda, Banó István és mások. Az 1950–60-as években ez a névsor egyre gyarapodott, tanítványainak száma megnőtt, s szerte Európában egyre több joggal emlegették az Ortutay-iskolát. Ő maga – a hiúság vádját kerülendő – szívesebben használta „a folklór budapesti iskolája” megnevezést. Közéleti elfoglaltsága mellett is figyelemmel kísérte hallgatói, szakdolgozói fejlődését, ismerte érdeklődésüket és képes

ségüket, tehetségük és szorgalmuk mértékét, s annak megfelelően irányította őket kutatási célok felé. Számos kutatói életút kezdődött a tőle kapott szemináriumi, majd szakdolgozati témával.

Tévedés azt állítani, hogy Ortutay nem nevelt utódokat. Számos, szakmailag kitűnően felkészült tanítványa nemzetközi elismertségnek örvend. Nem rajta múlt, hogy azok, akiket magasabb tudományos grádics elérése ösztönzött, nem hallgattak szavára vagy csak megkésve léptek előbbre. Tény, hogy a szakon belül központi, irányító helyzetben volt, mint a néprajz hosszú ideig egyetlen akadémikusa, s halálát igen megsínylette

ez a tudományszak. Ortutay korai eltávozását azonban az egész magyar kulturális és tudományos élet megérezte. Ő a régi, igazán nagyok, a nehezen pótolhatók, s egyes posztokon a pótolhatatlanok közé tartozott. Hogyne hagyott volna nehezen kitölthető űrt egy kis tudományszak vezetésében, szervezeti életében?

★

Milyen ember volt Ortutay? Életútja és munkássága sokat elárul róla. Talán mégsem felesleges röviden, a teljesség igénye nélkül, külön is válaszolni erre a kérdésre. Dömötör Tekla írja: „Rendkívüli vitalitású ember volt, életeleme a

részvétel, a jelenlét. Nagyon aktív, gyors és pontos volt. Minden helyzetet pillanatok alatt átlátott, és azonnal döntött is. Néha szinte féltünk ettől a gyorsaságtól, hiszen még nem is tudtunk befejezni egy mondatot, és máris nyúlt a telefon után, és intézkedett, akkor is, ha jobb lett volna kicsit még várni. Cselekvő ember volt.” (*Táltosok Pest-Budán* . . . 1987. 240.)

Az ifjú Ortutayt rendkívüli akaratú, szorgalom és céltudatosság jellemezte a kortársak megítélése szerint. Kierett személyiségének alapvonásai jórészt jelen voltak már az elsőéves egyetemi hallgató magatartásában. Barátainak akkori-ban az ismeretek iránti kielégíthe-

tetlen éhsége, örökös olvasása tűnt fel. (Vö. Tolnai Gábor, Kortárs 1980. 1133.) Céltudatossága megnyilvánult már-már pedantériára hajló rendszeretetésben és szigorú időgazdálkodásában is. Radnótiról írja egy helyen, hogy „a szép rend és az erős szenvedély embere volt”. Ez a jellemzés írójára is ráillik. Barátságuk kezdetén hamar egymásra találtak ebben is: „Miklós szeretett éles, kemény morális és esztétikai elveket kifejezni az ilyen rend mellett, amit szívesen hasonlítgatott a francia világosságához, a lélek logikai előkelőségéhez, s mindig viharosan tiltakozott az ellen, hogy ennek bárminő köze lenne valami poroszos fegyelemhez . . .”

Ortutay élete végéig megőrizte a „szép rend” szeretét, s munkatársait, környezetét is rendre, pontoságra, megbízhatóságra, a gyorsan múló idő gondos beosztására, hasznos kitöltésére nevelgette. Sokszor hallottuk tőle Széchenyi szavait: az idő több mint a pénz.

Igen vonzó emberi tulajdonsága volt a hűség, az állhatatosság. Hűség ifjúkori eszményekhez, tanárokhoz, barátokhoz, jótevőkhöz. Hűség a nagyobb közösséghez, a nemzethez, a munka, dolgozó néphez. Olyan időkben is vállalta barátait, jótevőit, amikor saját élete, egzisztenciája is veszélyben forgott. Nem feledkezett meg róluk akkor sem, amikor magas po-

zíciókba jutott, s módjában állt segíteni öreg mesemondón és nyugdíjas múzeumigazgatón. Nem volt véletlen az sem, hogy Radnóti Miklós — annyi kedves barátja közül — neki címezte az utolsó verseit tartalmazó bori noteszt, benne bízott legjobban. Ez a legnagyobb kitüntetéssel felérő bizalom annak a hű barátinak szólt, aki az előző években, évtizedekben is fáradhatatlan volt a baráti kör támogatásában, összetartásában.

Ortutay hűségét tanúsítják azok a személyes hangú portrék is, amelyeket egykori tanáraitól, barátaitól, politikai harcostársairól írt.

Életútján sokszor tanúbizonyságot tett bátorságáról, sőt közéleti

bátorságáról. Szekfü Gyulával együtt tanúskodott Kállai Gyula mellett az ellenforradalmi rendszer bírósága előtt. Később a rádió élén és minisztersége idején is sok nehéz próbát kiállt. Nem riadozott a katolikus klérus és a kisgazdapárti jobbszárny személye ellen irányuló akciói láttán. Edzett volt, hiszen már az 1930-as években is több oldalról érték személyes támadások, gyanúsítások. Vádolták nacionalizmussal a Magyarságtudomány megindítása miatt, narodnyikizmussal szakmája miatt, antiszemitizmussal és kommunistabérencséggel félreértésből, tájékoztatlanságból, s még annyi mindennel féltékenységgel, irigységgel vagy pusztá

rosszindulat hatása alatt. Az igaztalan, gonosz vádak gyakran megsebeztek, hosszan meggyötörték, minthogy mélyen érző, morális elvek szerint élő ember volt.

A személyes megtámadtatásokon, kudarcokon mindig felültudott emelkedni, s azok emléke idővel anekdótává, számunkra pedig legendává szelődött. Természetének egyik alapvonása, kikezdehetetlen optimizmusa segítette át a személyes bajokon, betegségeken és kudarcokon. Különösen fiatal korában jellemezte a nehézségekre és az apró részletekre, buktatókra nem sokat gondoló, bizakodó természet. Bartókkal való megismerkedését felidézve pontosan jellemzi

kettejük eltérő hozzáállását a népzenei hanglemmez-sorozat megvalósításához 1936-ban: „Különben is mindig szerettem optimistán nekikezdeni a munkának, nem nagyon aggasztottak a nehézségek. De Bartók nem tűrt semmi nagyvonalú bátorságot, bizakodást, mindent már akkor pontosan, szinte kitérképezve, valósággal szerződéses pontokba akart tudni, illetőleg meghatározni. Ekkor találkoztam először személyes magatartásának, jellemének egyik uralkodó vonásával, a szigorú, engesztelhetetlen pontossággal.” (*Fényes, tiszta drnyak*. 1973. 145.) Vonzotta ez a tiszta szigorúság és pontosság, de bármennyire is tudatosan „nevelte

magát” kora ifjúságától fogva, mindent aggályosan előre áttekintő és végiggondoló ember sohasem lett belőle.

Idősödván egyre gyakrabban hagyatkozott a rutinra és kivételes rögtönző képességére, páratlan memóriájára. Ebből, és mindent vállalásából adódtak időzavarai, magukkal hozva kedélyállapotának hullámzásait, hirtelen haragvzásait. Nem tudott nemet mondani a hozzá kéréssel fordulóknak. Nemcsak munkatársai, pályatársai, választó körzetének lakosai, hanem távolabbi, ismeretlen emberek is sűrűn fordultak hozzá közösségi és egyéni gondjaikkal. Általában nem is csalódtak segítőkészségében.

Utolsó évtizedeiben egyszemélyes jótékonyági intézményként is működött, aki idegen, futólag ismert emberek ügyében is telefon után nyúlt, levelezett, sőt levelezésének nem kis hányada így képződött.

Közvetlensége, világos stílusa, szellemessége bárhol adott elő, azonnal megnyerte a hallgatóságot. Beszédének, írásának magával ragadó lendülete, rokonszenves indulata volt. Ortutayt életének minden szakaszában kivételes kontaktusteremtő képesség jellemezte. Írásai ma is „az esszéíró nemzedék” legjobb színvonalát képviselik, írja róla Péter László. Majd így folytatja: „Stílusának közvetlensége nyilván összefügg kitűnő előadó-

készségével, pompás rögtönző-képességével, szabad előadásának irigylt sodró lendületével, amelyet múzeumigazgatói értekezleteken negyedszázada annyiszor megcsodáltam, s később is megbűvölve hallottam rádióban, televízióban.” (Kortárs, 1978. 1000.) A bátor felépítés és a biztos fogalmazás sajátja volt már egyetemista korában is. Tolnai Gábor írta meg Móricz Zsigmonddal 1932 végén történt megismerkedésükre emlékezve, milyen világos megjelenítő készséggel beszélt barátja a félve tisztelt nagy írónak. Olyan izgalmasan adta elő mondandóját, nyírségi kalandjait, hogy az író elővette noteszát és jegyezni kezdte Ortutay szavait.

Idősödvén, néha hirtelen haragra gerjedt, de haragját azonnal el is felejtette. Kitűnő humorérzéke volt és elég öniróniája ahhoz, hogy mosolyogni, élcelődni tudjon saját magán. Társaságában az anekdóta, a vicc, a vidám sziporka sohasem fogyott ki. Alapvetően derűs és kiegyensúlyozott ember volt. Önmagát mértéktelen hiúsággal vádolta, s szívesen ironizált, ha sikerei vagy „bukásai” kerültek szóba. Valójában sallangmentes egyszerűség és póztalanság jellemezte. Megvetette a hazugságot, a sunyiságot, a mellébeszélést, az őszintétlenséget minden formáját, s szerette a világos, egyértelmű gesztusokat, a nyílt, őszinte beszédet.

Ifjúkorának eszményei, mély érzelmei és indulatai, erkölcsi alapelvei irányították magatartását, szabták meg cselekedeteit életének későbbi szakaszaiban is. Ez magyarázza tudományos és közéleti törekvéseinek, egész életművének kerek egységét.

Az adott terjedelem nem engedi meg, hogy kiemelten és érdemben szóljak Ortutay tudományos életművének minden értékéről. Olyan részletekre gondolok, mint a népművészet vagy a tudománytörténet, illetve az elmélet és a módszer ismeretét gazdagító munkái. E kérdésekről csak közvetve, az életpálya és a tárgyalt kutatási területek kapcsán eshetett szó. Kiemelten lehetne és kellene vizsgálni közéleti, politikusi teljesítményét is, de itt meg kellett elégedni az életúthoz kapcsolódó fontosabb

tények, dátumok, összefüggések futó említésével. Mindezek a hiányok — remélhetőleg — további munkára fogják sarkallni mindazokat, akik fontosnak ítélik Ortutay Gyula pályaképének, sokrétű tevékenységének minél alaposabb feltárását. Hiszem, hogy nemcsak a tudománytörténetnek, s nem egyedül a néprajznak fűződik ehhez elemi érdeke.

Ortutaynak élete utolsó tíz esztendejében közvetlen munkatársa lehettem az Akadémia Néprajzi Intézetében. Ez idő alatt sok feladatot bízott rám és sokat segített pályámon, személyes gondjaimban. Így — ha nem is voltam hallgatója, egyetemi tanítványa —

egy életre lekötöztettem. Az általa alapított intézet mai vezetőjeként is adósának érzem magam. Ezért vállalkoztam e kis könyvecske megírására. Talán van annak is haszna, ha nem közvetlen tanítvány, barát szól róla. Idővel úgyis olyanok folytatják majd Ortutay életművének és korának vizsgálatát, akik nem ismerték őt személyesen. Nekik bizonyára könnyebb lesz elfogulatlanul szemlélni, sőt kritikusan elemezni ezt a jellemzően XX. századi életpályát, melynek önmagán túlmutatva sok tanulsága lehet e század története számára. Teljesítményét, jelentőségét is nekik kell majd mérlegelni. Talán nem tévedek, ha azt hiszem,

hogy az utódok is valahol a XX. századi magyar progresszió első vonalában fogják a helyét kijelölni.

Budapest, 1987. december 31.

BIBLIOGRÁFIA

ORTUTAY GYULA FONTOSABB MŰVEI

Ortutay Gyula műveinek eddigi legteljesebb, közel 800 tételes jegyzékét dr. *Falvy Zoltánné* állította össze, s tette közzé *Válogatott bibliográfia* címen. Lásd: Ortutay Gyula: *A nép művészete*. Válogatta és szerkesztette: Bodrogi Tibor és Dömötör Tekla. Bp., 1981. 382 – 419.

Öndíló művek

A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban. Szeged, 1933.
Tömörkény István. Szeged, 1934.
A szerelem Ajakon a házasságig A magyar parasztság szerelmi élete. Szeged, 1935.
Magyar népismeret. Bp., 1937.
Parasztságunk élete. Fényképezte Müller Miklós. Bp., 1937.
Rákóczi két népe. Bp., 1939

Kis magyar néprajz. Bp., 1940.

Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés.

Kolozsvár, 1941.

A magyar népművészet I – II. Bp., 1941.

Két előadás. Bp., 1947.

Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Bp., 1949.

A magyar népköltészet. Bp., 1952.

Frók, népek, századok. (Tanulmányok, cikkek.) Bp., 1960.

Halhatatlan népköltészet. Néprajzi vázlatok. Bp., 1972.

Hungarian Folklore. Essays. Bp., 1972.

Fényes, tiszta árnyak. Tanulmányok, emlékek, vázlatok. Bp., 1973.

Magyar néprajz (Balassa Ivánnal). Bp., 1979.

Forrásközlések, antológiák

Mondotta Vince András béreslegény, *Máté János* gazdalegény. Szeged, 1933.

Nyíri és rétközi parasztmesék. Gyoma, 1935.

Székely népballadák. Bp., 1935.

Magyar parasztmesék. (Szerk. Illyés Gyulával.) Bp., 1936.

Betörlegeti mesék. Bp., 1937.
Fáddics Mihály mesél. Bp., 1940.
Magyar parasztközlések. (szerk. Katona Imrével.) I–II. Bp., 1951–1956.
Kálmány Lajos népköltési hagyatéka, I–II. Bp., 1952–1954.
Magyar népköltészet. I–III. Bp., 1955.
Ungarische Volksmärchen. Bp.–Berlin, 1957.
Magyar népmesék. I–III. Bp., 1960.
Magyar népballadák (szerk. Kriza Ildikóval). Bp., 1968.
A magyar népköltészet (társszerzőkkel). Bp., 1969.
Magyar népdalok, I–II. (szerk. Katona Imrével). Bp., 1970.
A nagy hegyi tolvaj. Magyar népballadák. Bp., 1971.
A magyar folklór. Egyetemi tankönyv. (szerk.) Bp., 1979.

Folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben megjelent cikkek és tanulmányok

Népdalok. Ethnographia 1930. 37.
A Szegei Fialatok Művészeti Kollégiuma. Fialatok Magyarországa 1933/4. 75.

Nyíri, népközi nóták. Népünk és Nyelvünk. 1933. (Három folytatásban.)
A magyar néprajz feladatai. Fialatok Magyarországa 1934/4. 67–70.
Néprajz és szociográfia. Fialatok Magyarországa 1934/11. 174–175.
A Szegei Fialatok Művészeti Kollégiuma. Beszámoló a szegei fialatok munkásságáról. Magyar Szemle 1934. jan. 43–53.
A tánc etnológiája és lélektana. Magyar Pszichológiai Szemle 1934. 4.
Bibó István, az etnológus. Népünk és Nyelvünk 1935/7–12. 149–151.
A magyar falukutatás új útjai. Vigilia 1935/2. 109–125.
A változatok kérdéseiről. Napkelet 1935/3. 177–178.
A magyar népi színtételek szerzői szokások kérdése. A Színpad 1936/1–2. 99–101.
Magyarország felfedezése. Válasz 1936. febr. 3–8.
A Székely népballadákhoz. Egyetemes Philológiai Közöny 1936/1–3. 63–67.
Adalékok a mese és a ballada összefüggéseinek kérdéséhez. Ethnographia 1938. 373–380.

Népese, népdal — néprajzi hanglemez.

Magyar Szemle 1938/11. 271—281.

Néprajzi hanglemezek. Magyar Nyelv 1938.

169—172.

Die Geschichte der Ungarischen Volksdichtungssammlungen, Ungarische Jahrbücher

1938/2. 175—201.

A magyar népköltési gyűjtemények története

Ethnographia 1939. 221—237.

Néprajz és közműveltség. Magyar Szemle

1939. 206—211.

A paraszti színjátszás. Tükör 1939/6. 404—

408.

Solymossy Sándor a szegedi egyetemen.

Ethnographia 1939. 188—192.

Jelentés az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény

munkálatairól. In: A Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi In-

tézetének működése az 1940—41. tanév-

ben.

Népköltészet és műköltészet. In: Úr és paraszt

a magyar élet egységében. (szerk.: Eck-

hardt Sándor). Bp., 1941. 161—181.

Régi magyar varázslóasszonyok., Magyarság-

tudomány 1942/4. 564—580.

Kálmány Lajos ismeretlen levelei. Délvidéki

Szemle 1943. márc. 120—124.

A magyar népköltészet. In: A magyar nép

(szerk.: Bartucz Lajos), Bp., 1943. 249—

304.

Bartók Béla és a magyar néprajz. Új Idők

1945/10. 377—378.

A magyar néprajztudomány elvi kérdései.

Ethnographia 1949. 1—24.

Móricz Zsigmond néprajzi gyűjtése (Gergely

Pállal). Ethnographia 1952. 447—449.

Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban.

Ethnographia 1952. 263—307.

Az „európai” ballada kérdéséhez. Emlékkönyv

Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Bp.,

1953. 125—132.

The science of folklore in Hungary between the

two World-Wars and during the period

subsequent to the liberation. Acta Ethno-

graphia 1955. 5—89.

Kérdőív betlehemes játékok gyűjtéséhez. Ethno-

graphia 1956. 91—98.

A nemzeti és a nemzetközi kérdése a néprajz-

ban. Az Eötvös Loránd Tudományegye-

tem Értesítője 1957/58. 15—31.

A népi írók kérdéséről. Kortárs 1958/10. 572—582.
Az értelemiség szerepéről. Valóság 1959/1 15—16.
Radnóti Miklós. Kortárs 1959/5. 651—664.
Variáns, invariáns, affinitás. A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei. Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1959/3—4. 195—238.
Principles of oral transmission in folk culture. Variations, affinity. Acta Ethnographica 1959. 175—221.
A finnugor kutatások nemzetközi jelentősége. Magyar Tudomány 1960/12. 733—736
Honti János emlékezete. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1961. 325—329.
Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. Ethnographia 1962. 497—511.
Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. Ethnographia 1963. 321—341.
A magyar népmesekutatás eredményei és feladatai. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1963. 85—95.

Jacob Grimm und die ungarische Folkloristik. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 1963. 169—189.
Kelet és Nyugat között. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1964. 29—40.
A szájhagyományozás törvényszerűségei. Ethnographia 1965. 3—9.
Between East and West. Europa et Hungaria. Bp., 1965.
A finnugor folklórkutatások lehetősége és feladatai. Ethnographia 1966. 1—11.
Katona Lajos kiadatlan levelei Kaarle Krohnhoz, 1888—1909. Ethnographia 1967. 313—323.
Hagyomány, változás — népi kultúra. Népi Kultúra — Népi Társadalom 1971. 293—296.
A magyar népmesekutatás módszerei. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1971. 5—12.
A Magyar Népköltési Gyűjtemény száz éve. Ethnographia 1972. 437—443.
János Kriza. Schweizerisches Archiv für Volkskunde, 1972—73. 510—512.
A szájhagyományozódás törvényszerűségei. Tézisek és hozzászólások. Bp., 1974.

A népművészet szerepe szocialista társadalmunkban. Népművészeti Akadémia II. 1977. 5—22.

AZ ORTUTAY GYULÁVAL FOGLALKOZÓ IRODALOMBÓL

- SZÍJ REZSŐ: Látogatás Ortutay Gyula könyvtárában. Könyvtáros 1966/II. 667.
- CSAPLÁR FERENC: A szegedi fiatalok művészeti kollégiuma. Bp., 1967.
- [CSAPLÁR FERENC] Cs. F.: „A népi kultúra az örök forrás” Beszélgetés Ortutay Gyulával. Tiszatáj 1970/7. 659.
- OSZLÁNSZKY MAGDA: Gyula Ortutay's works. Acta Ethnographica 1970. 11—20.
- VARGA MIHÁLY: Ortutay Gyula műhelyében. Forrás 1971/3. 39—43.
- ORTUTAY GYULA: A magam gyűjtéséről. Tiszatáj 1973/8. 3—13.
- HOFFMANN TAMÁS: Ortutay Gyula új könyveiről. Valóság 1974/8. 100—101.
- ORTUTAY GYULA: Emlékező idő. Valóság 1975/5. 1—15.
- ORTUTAY GYULA: A nádpalcától a „Szegedi Fiatalok”-ig. Forrás 1977/11. 48—50.

- BARÓTI DEZSŐ: Töredékek Ortutay Gyula arcképéhez. Tiszatáj 1978/5. 109—112.
- BOGNÁR JÓZSEF: Búcsú Ortutay Gyulától. Valóság 1978/2. 2—7.
- DÖMÖTÖR TEKLA: Ortutay Gyula, 1910—1978. Ethnographia 1978. 177—184.
- KATONA IMRE: Ortutay Gyula, 1910—1978. Somogyi Könyvtári Műhely 1978/XVII. 80—82.
- PÉTER LÁSZLÓ: Búcsú Ortutay Gyulától Kortárs 1978. 998—1000.
- SZABOLCSI MIKLÓS: Ortutay Gyula, 1910—1978. Magyar Tudomány 1978. 613—615.
- TÁLASI ISTVÁN: In memoriam Gyula Ortutay. Néprajzi Hírek 1978/VII. 140—144.
- ELEK LÁSZLÓ: Ortutay Gyula levelezése Kner Imrével. Békési Élet 1979/1. 37—66.
- KATONA IMRE: Ortutay Gyula a tudós és a művelődéspolitikus. Múzeumi Kurír 1979/31. 63—66.
- TOINAI GÁBOR: Ortutayról. Kortárs 1980. 1132—1140.
- PAMLÉNYI ERVIN: Egy arckép vonásai. Emlékezés Ortutay Gyulára. Magyar Nemzet 1980. márc. 23. 10.
- BALASSA IVÁN: Ortutay Gyula tudomány- és

- múzeumszervező tevékenysége. Ethnographia 1980. 541–557.
- DÖMÖTÖR TEKLA: Ortutay Gyula nemzetközi tevékenysége. Ethnographia 1980. 552–557.
- KATONA IMRE: A népi líra kutatása Ortutay Gyulánál. Ethnographia 1980. 503–509.
- KOVÁCS ÁGNES: A népmesekutató Ortutay Gyula. Ethnographia 1980. 521–531.
- KRÍZA ILDIKÓ: Az európai népballada kutatója. Ethnographia 1980. 510–520.
- VOIGT VILMOS: A szájhagyományozódás törvényszerűségei Ortutay Gyula műveiben. Ethnographia 1980. 532–540.
- DÖMÖTÖR TEKLA: Utószó. In: ORTUTAY GYULA: A nép művészete. 331–344. Bp., 1981.
- PÉTER LÁSZLÓ: Ortutay és Szeged. Somogyi Könyvtári Műhely 1981. XX/4. 151–156.
- VOIGT VILMOS: Ortutay Gyula tudományos munkásságának kezdétei. Valóság 1981/5. 21–23.
- BODROGI TIBOR: A magyar társadalomnéprajz Ortutay Gyula korai műveiben. Népi Kultúra – Népi Társadalom 1983 (XIII) 11–19.
- NÉMEDI DÁNES: A népi szociográfia, 1930–1938. Bp., 1985.
- PAPP JÓZSEF: A néprajzkutatás története a Budapesti Tudományegyetemen. Tan-
széktörténeti dokumentumok. Dissertations Ethnographicae 5. Bp., 1985. 49–100.
- SARKADI LÁSZLÓ: Ortutay Gyuláról. Népszabadság 1985. márc. 23. 7.
- VARGA F. JÁNOS: Kedves Tutus! Levelek Ortutay Gyulához. Kritika 1985/8. 2–27.
- ERDÉSZ SÁNDOR: Ortutay Gyula nyírségi folklórkutatásai. Szabolcs-Szatmári Szemle 1985. XX/3; 1–5.
- VOIGT VILMOS: Ortutay. Kritika 1985/3. 5.
- VOIGT VILMOS: Ortutay Gyula háromnegyed évszázada. Magyar Nemzet 1985. XLVIII. 69; 9.
- ÁDÁM GYÖRGY: A közéleti cselekvés példaképe. In: Ortutay Gyula 75. születésnapjára. TIT Néprajzi Füzetek, Bp., 1986. 21–24.
- BALASSA IVÁN: Ortutay Gyula, a magyar néprajztudomány szervezője. In: Ortutay Gyula 75. születésnapjára. TIT Néprajzi Füzetek, Bp., 1986. 35–45.

DÖMÖTÖR TEKLA: Ortutay Gyula, a tudós és nevelő. In: Ortutay Gyula 75. születésnapjára. TIT Néprajzi Füzetek, Bp., 1986. 25–33.

KÁLLAY GYULA: A politikus Ortutay. In: Ortutay Gyula 75. születésnapjára. TIT Néprajzi Füzetek. Bp., 1986. 9–19.

DÖMÖTÖR TEKLA: Ortutay Gyula és a kortársi eszméáramlatok. Folklor és Tradíció. 1987/III. 12–17.

ERDÉSZ SÁNDOR: Ortutay Gyula nyírségi folklórkutatásai. Folklor és Tradíció 1987/III. 26–31.

KOVÁCS ÁGNES: Integrációs folyamatok Ortutay Gyula tudományos tevékenységében. Folklor és Tradíció, 1987/III. 22–25.

KRÍZA ILDIKÓ–TÁTRAI ZSUZSANNA: A folklorista Ortutay Gyula. Folklor és Tradíció 1987/III. 7–11.

SZABOLCSI MIKLÓS: Ortutay Gyula a tudományszervező. Folklor és Tradíció 1987/III. 18–21.

DÖMÖTÖR TEKLA: Táltozók Pest-Budán és környékén.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
igazgatója

A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat
végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1991

Nyomdai táskaszám: 19776

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa

Kiadványszám: 2884

Megjelent: 6,24 (A/5) ív terjedelemben
+ 1 db melléklet

